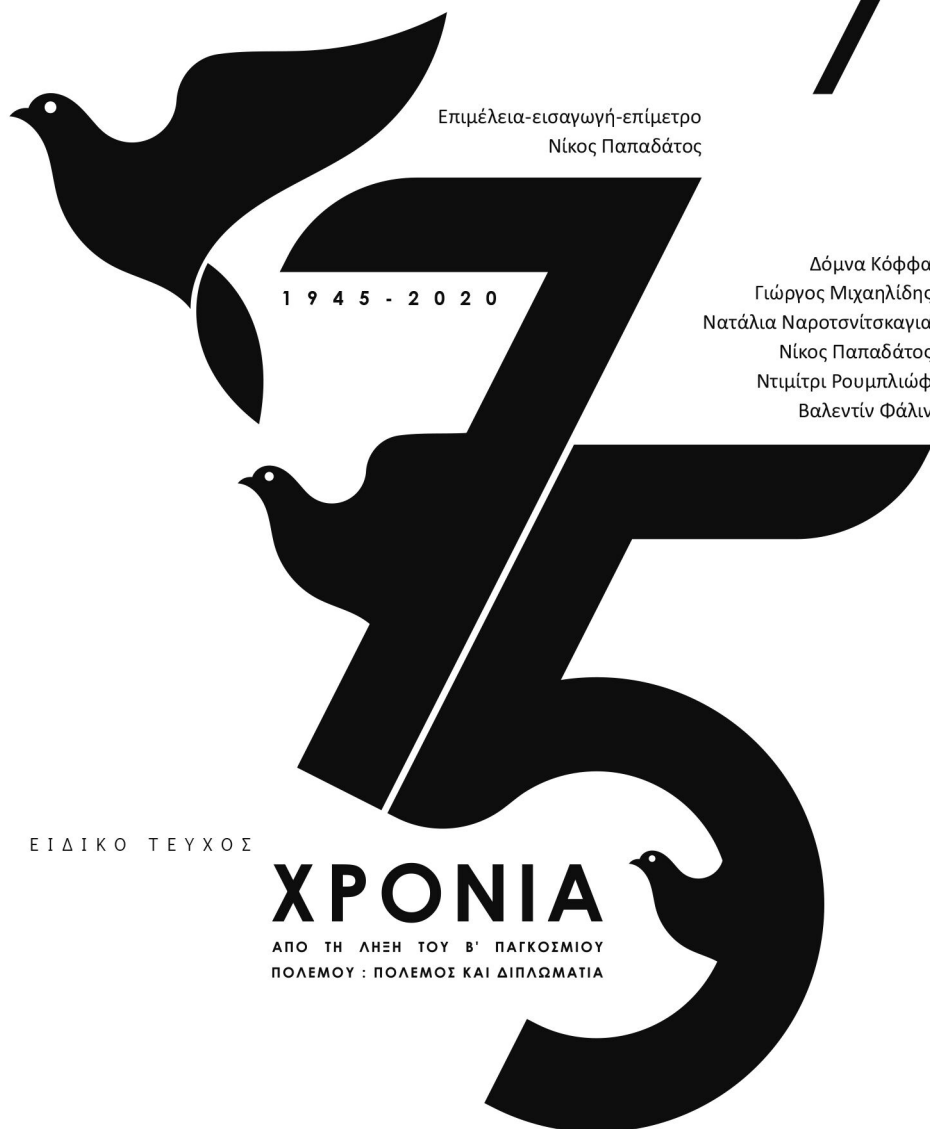

ΤΕΥΧΟΣ ΕΒΔΟΜΟ
2020 / 1

Επιμέλεια-εισαγωγή-επίμετρο
Νίκος Παπαδάτος

1945 - 2020

Δόμνα Κόφφα
Γιώργος Μιχαηλίδης
Νατάλια Ναροτσνίσκαγια
Νίκος Παπαδάτος
Ντιμίτρι Ρουμπλιώφ
Βαλεντίν Φάλιν

ΕΙΔΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ

ΑΠΟ ΤΗ ΛΗΞΗ ΤΟΥ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ
ΠΟΛΕΜΟΥ : ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

ΕΒΔΟΜΟ

ΤΕΥΧΟΣ

1

2020

ΕΒΔΟΜΟ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τιμή €9

ΚΡΙΣΗ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΚΡΙΣΗ

Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση

KRISI

Biannual Scientific Review

Επικεφαλής σύνταξης

Θοδωρής Δημητράκος, Γιάννης Κοζάτσας, Κώστας Πασσάς

Συντακτική επιτροπή

Ελένη Βλάχου, Χριστίνα Δημακοπούλου, Θοδωρής Δημητράκος, Γιάννης Κοζάτσας
Νίκος Παπαδάτος, Κώστας Πασσάς, Αγγελική Πούλου, Κώστας Στεργιόπουλος
Μαρία Χολέβα

Επιστημονικοί συνεργάτες

Αραγεώργης Άρις (1961-2018), Γκιούρας Θανάσης, Jung Reinhard, Καλτσώνης Δημήτρης, Μαμουλάκη Έλενα, Μανιάτης Γιώργος, Ματθιόπουλος Ευγένιος, Μαυρουδέας Σταύρος, Μπάγκος Παντελής, Μπαλτάς Αριστείδης, Μυλωνάκη Ευγενία, Σακελλαρόπουλος Σπύρος, Σταυρίδης Σταύρος, Τύμπας Τέλης, Φαράκλας Γιώργος, Φουρτούνης Γιώργος, Χρύσης Αλέξανδρος, Ψύλλος Στάθης.

Επικοινωνία

www.e-krisi.gr

Υπεύθυνος επικοινωνίας

Γεράσιμος Χολέβας

Σελιδοποίηση-παραγωγή

Μοτίβο Α.Ε.

Σχεδίαση ιστοσελίδας

Γιάννης Σακελλαρίου

Τιμή τεύχους: 9 ευρώ

Ετήσια συνδρομή (ιδιώτες): 15 ευρώ

Ετήσια συνδρομή (ιδρύματα): 20 ευρώ

Κεντρική διάθεση

Εκδόσεις Τόπος

Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 114 73 Αθήνα, Τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Τεύχος 7– 2020/1

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

ISSN 2585-2124

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Της Σύνταξης	5
Προλεγόμενα	7
Η προϊστορία του Συμφώνου μη επίθεσης μεταξύ ΕΣΣΔ και Γερμανίας	15
Β. Μ. Φάλιν	
«Το κονσέρτο των Μεγάλων Δυνάμεων» την παραμονή των κρίσιμων γεγονότων	87
Ν. Α. Ναροτονίτσαγια	
Οι θέσεις των Ρώσων αναρχικών φυγάδων για τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο	113
Ντιμίτρι Ρουμπλιώφ	
Η επιχείρηση αντιδραστικής αναθεώρησης της ιστορίας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στα Βαλκάνια: οι περιπτώσεις Σερβίας και Κροατίας	129
Γιώργος Μιχαηλίδης, Δόμνα Κόφφα	
Η σοβιετική πρόταση ειρήνης και η Δύση: 1938-1939	149
Νίκος Παπαδάτος	
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	
Το Χρονικό του 1939: Η αρχή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου	197
Αρχειακά ντοκουμέντα	207

Της Σύνταξης

Το παρόν, έβδομο, τεύχος της ΚΡΙΣΗΣ είναι το δεύτερο ειδικό τεύχος, του οποίου η γενική θεματική αφορά την ιστορία και την ιστοριογραφία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Σύμφωνα με την πάγια αρχή της Συντακτικής επιτροπής, τα ειδικά τεύχη συντάσσονται και εκδίδονται με αποκλειστική ευθύνη των επιμελητών/τριών τους, εφόσον η πρόταση για την έκδοσή τους έχει εγκριθεί από τη Συντακτική επιτροπή. Όπως πράττουμε με κάθε ευκαιρία, καλούμε ερευνητές και ερευνήτριες που δραστηριοποιούνται στα πεδία των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών να καταθέσουν τις προτάσεις τους για θεματικά τεύχη. Οι προτάσεις οφείλουν να περιλαμβάνουν μια περίληψη της θεματικής, μια λίστα με τους/τις συγγραφείς, καθώς και μια μικρή περίληψη των συμβολών τους. Κατόπιν έγκρισης της πρότασης, οι επιμελητές/τριες σχεδιάζουν και υλοποιούν την έκδοση του ειδικού τεύχους.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η γενική θεματική του παρόντος τεύχους είναι η ιστορία και η ιστοριογραφία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου με αφορμή και τη συμπλήρωση (στις 9 Μαΐου 2020) 75 χρόνων από τη λήξη του που σηματοδότησε τη μεγάλη αντιφασιστική νίκη των λαών. Την ευθύνη για τον σχεδιασμό και την έκδοση του εν λόγω τεύχους φέρει ο ιστορικός Νίκος Παπαδάτος (διδάκτωρ ιστορίας του Πανεπιστημίου της Γενεύης και επισκέπτης καθηγητής στο τμήμα Ιστορίας, Πολιτικών Κομμάτων και Κοινωνικών Κινήματων του Κρατικού Πανεπιστημίου της Μόσχας, Λομονόσοφ) και συγγραφέας του πρόσφατα εκδοθέντος βιβλίου *Άκρως Απόρρητο: Οι Σχέσεις ΕΣΣΔ-ΚΚΕ (1944-1952)*. Το τεύχος, ασφαλώς, δεν έχει αξιώσεις πληρότητας ως προς την ιστορία και την ιστοριογραφία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και πώς θα μπορούσε άλλωστε. Σημαντικό τμήμα του αφιερώνεται στη μεταφορά στο ελληνικό κοινό ενός μέρους της συζήτησης η οποία διεξάγεται αυτή τη στιγμή από ρωσόφωνους ιστορικούς και η οποία στηρίζεται σε πρωτότυπη αρχειακή έρευνα, μέρος της οποίας δημοσιεύεται για πρώτη φορά. Παρότι ορισμένες από τις μεθοδολογικές επιλογές, τις ενίοτε οξυμμένες υφολογικά εκφράσεις ή/και την ενδεχομένως ρωσοκεντρική οπτική ορισμένων ιστορικών ενδέχεται να ηχούν ανοίκεια στον ελληνόφωνο αναγνώστη, η Συντακτική επιτροπή εκτιμά πως η έκδοση των εν λόγω κειμένων καθιστά διαθέσιμο στην ελληνόφωνη ερευνητική κοινότητα και ευρύτερα στο ελληνόφωνο αναγνωστικό κοινό ένα υλικό και μια συζήτηση που διαφορετικά δύσκολα θα ήταν προσπελάσιμα. Υπό αυτήν την έννοια, θεωρούμε πως το παρόν τεύχος μπορεί να συμβάλει στη σημερινή ιστορική και ιστοριογραφική συζήτηση για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Σφαιρικότερη εικόνα για το παρόν αφιέρωμα θα αποκομίσει ο αναγνώστης από την «Εισαγωγή» του επιμελητή που ακολουθεί.

Κατά τη διάρκεια των προετοιμασιών για την έκδοση του παρόντος τεύχους έφθασε η θλιβερή είδηση του θανάτου του Μανώλη Γλέζου. Όπως είναι ευρύτερα γνωστό, τη νύχτα της 30ής προς 31η Μαΐου 1941 ο Μανώλης Γλέζος μαζί με τον Λάκη Σάντα αφαίρεσαν τη Γερμανική σημαία του Γ' Ράιχ, που κυμάτιζε στην Ακρόπολη, πράξη η οποία καταγράφηκε ως η πρώτη αντιστασιακή ενέργεια στην κατεχόμενη από τους Ναζί Ευρώπη. Πέραν τούτου, ο Γλέζος συμμετείχε ενεργά στην αντίσταση από τις γραμμές του ΕΑΜ και για τον λόγο αυτό καταδικάστηκε τρεις φορές σε θάνατο από τις κατοχικές δυνάμεις. Καταδικάστηκε, φυλακίστηκε, εξορίστηκε, βασανίστηκε και από το μετεμφυλιακό ελληνικό κράτος, αγωνιζόμε-

νος για τη δημοκρατία και την κοινωνική δικαιοσύνη. Η δράση του αναγνωρίστηκε από την ΕΣΣΔ, η οποία τον τίμησε με το βραβείο Λένιν, αλλά και από τη μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Υπήρξε ενεργός πολιτικά αγωνιστής έως το τέλος της ζωής του. Για αυτούς και άλλους πολλούς λόγους, η Συντακτική επιτροπή υποδέχθηκε ένθερμα την εισήγηση του επιμελητή να αφιερωθεί το παρόν τεύχος στη μνήμη του «πρώτου παρτιζάνου της Ευρώπης».

Προλεγόμενα

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποτελεί ένα σημείο καμπής στην ιστορία του 20ού αιώνα: Έχει συνταχθεί στην πορεία των ετών ένα τεράστιο συγγραφικό έργο, όλων των ειδών –πραγματείες, απομνημονεύματα, αναλύσεις, μελέτες– από ιστορικούς, στρατιωτικούς και πολιτικούς. Στη διάθεση των μελετητών βρίσκεται πλειάδα συνθετικών εργασιών τόσο στις χώρες της Δύσης όσο και στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οι διαστάσεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αναδείχτηκαν βαθμιαία εκ νέου, αναζητώντας, πλέον, όχι απλά το πώς διεξήχθησαν τα γεγονότα σε στρατιωτικό και πολιτικό επίπεδο, αλλά, το γιατί η ανθρωπότητα αποδείχτηκε ανέτοιμη για να αποφύγει τη μεγαλύτερη καταστροφή από τη χρήση συμβατικών όπλων σε ολόκληρη την ιστορική της πορεία, τόσο σε επίπεδο έμφυχου όσο και υλικού δυναμικού. Με άλλα λόγια, αναζητείται ακόμα η ερμηνεία της αλληλουχίας των γεγονότων που οδήγησαν σε ένα σημείο μη επιστροφής τους κρατικούς δρώντες της εποχής εκείνης. Οι ανωτέρω σύγχρονοι προβληματισμοί παραπέμπουν ευθέως και στην ευθύνη των κρατικών ηγετών, εκείνης της περιόδου. Στην παρούσα ιστορική συγκυρία, το ζήτημα των πολιτικών ευθυνών και χειρισμών αναδεικνύεται με νέα μορφή και ιδιαίτερη ένταση στον βαθμό όπου αποτελεί ένα από τα κεντρικά θέματα συζήτησης, τόσο στους κόλπους της ακαδημαϊκής κοινότητας όσο και μεταξύ των σύγχρονων πολιτικών υποκειμένων, ακτιβιστών και στοχαστών.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να επισημανθεί ότι η ελληνική βιβλιογραφία περί του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ιδιαίτερα μετά την πτώση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, κατακλύζεται από μελέτες, ως επί το πλείστον, αγγλοσαξωνικής προέλευσης¹ και κατεύθυνσης οι οποίες επιδίδονται σε μια μονοσήμαντη σταχυολόγηση των συμβάντων, επιρρίπτοντας την ευθύνη έναρξης των εχθροπραξιών αποκλειστικά στις χώρες με καθεστώς «ολοκληρωτικών» κυβερνητικών δομών, τα οποία είχαν προκύψει ως αποτέλεσμα κοινωνικών συγκρούσεων και μετασχηματισμών με διαφορετικούς προσανατολισμούς και πολιτικοκοινωνικές σκοπιμότητες. Σπάνιες εξαιρέσεις, όπως η μονογραφία του Ρώσου ιστορικού, Όλεγκ Χλεβνιούκ, σχετικά με τον βίο του Ιωσήφ Στάλιν,² δεν αναιρεί την ως άνω διαπίστωση. Είναι αναγκαίο να τονίσουμε ότι η μονομερής και σχεδόν απόλυτη αναγωγή στο επιχείρημα του «ολοκληρωτισμού», που τελευταία τείνει να καθιερωθεί ως η κυρίαρχη αιτία έναρξης του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, εντασσόμενη στα πλαίσια μιας μεταμοντέρνας αντίληψης περί σύγχρονης θεώρησης, άλλως εξιστόρησης, των γεγονότων, επί τη βάσει ελλειπών και ατεκμηρίωτων πραγματολογικών στοιχείων, δημιουργεί περισσότερα προβλήματα από όσα επιλύει, δοθέντος ότι ο σημερινός κόσμος, απαλλαγμένος βεβαίως από την παραδοσιακή ιδεολογική αντιπαράθεση μεταξύ «κεφαλαιοκρατικών» και «σοσιαλιστικών» αντιλήψεων, δεν έγινε διόλου ειρηνικότερος: Τουναντίον, αποδεικνύεται περιπλοκότερος, εξαιρετικά πιο απρόβλεπτος, και ανα-

1 Θα ήταν ωστόσο τουλάχιστον παρακινδυνευμένο να ισχυριστεί κανείς ότι ακόμα και η αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία διακρίνεται από μια γραμμική οργανική ενότητα. Μια προσεκτική αντιστιχτική ανάγνωση επί παραδείγματι του συνόλου των ιστορικών έργων του Άγγλου ιστορικού Alan Bullock και του Αμερικανού Stephen Kotkin, αναφορικά με τα γεγονότα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είναι αρκετή για να αναδειχτεί η ετερότητα της μεθοδολογίας και της πρόσληψης των ίδιων ακριβώς γεγονότων από τους εν λόγω συγγραφείς.

2 Oleg. V. Khlevniuk. 2018. *Στάλιν, Μια νέα βιογραφία*, Αθήνα: Πατάκης.

ντίρρητα πολυμερής υπερακοντίζοντας την επιφανειακή διπολική συγκρουσιακή πραγματικότητα της ψυχροπολεμικής εποχής.

Επιπλέον, οι σύγχρονες μελέτες επί της ανωτέρω θεματικής που αναδεικνύονται στην Ελλάδα, συγγράφονται, κατά συντριπτική πλειοψηφία, δίχως την παράθεση πρωτογενών αρχειακών τεκμηρίων, προερχόμενων από την πρώην Σοβιετική Ένωση, δηλαδή τη σημερινή Ρωσική Ομοσπονδία και τις δεκατέσσερις (14) πρώην σοβιετικές Δημοκρατίες. Αυτό το αντικειμενικό κενό καλείται να καλύψει, εν μέρει, η παρούσα έκδοση του περιοδικού *Κρίση*. Ο σκοπός του ανά χείρας τεύχους είναι κατά συνέπεια να αποτελέσει, πρωτίστως, ένα εγχείρημα για την έναρξη ενός γόνιμου διαλόγου γύρω από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Είναι ευνόητο, ότι μια ολιστική ακαδημαϊκή προσέγγιση, στο βαθμό που κάτι τέτοιο είναι εφικτό, σχετικά με τα ερωτήματα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τα οποία εξακολουθούν να βασανίζουν κάθε ειλικρινή και ανήσυχο ερευνητή, θα απαιτούσε μια ακόμα πιο λεπτομερή ανάλυση των κομβικών γεγονότων που περιγράφονται στον ανά χείρας τόμο.

Η συμβολή των λαών της Σοβιετικής Ένωσης στη συμμαχική νίκη κατά του φασισμού είναι ένα αναντίρρητο γεγονός. Οι ηρωικές μάχες της Μόσχας, του Στάλινγκραντ, του Λένινγκραντ και άλλων πόλεων της Σοβιετικής Ένωσης αποτελούν σταθμό στην παγκόσμια, οικουμενική ιστορία της ανθρωπότητας. Είναι επίσης γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή Ρωσία υπέστη ανυπολόγιστες καταστροφές από τη ναζιστική θηριωδία. Ο φόρος αίματος που κλήθηκε να πληρώσει ο ρωσικός λαός είναι ένα γεγονός που δεν δύναται να αμφισβητηθεί από κανένα σοβαρό μελετητή και στοχαστή. Το αυτό, όμως, δεν μπορεί να ειπωθεί για τις ευθύνες αναφορικά με την έναρξη των εχθροπραξιών. Για τούτο ακριβώς τον λόγο αποφασίσαμε να μην εστιάσουμε στην αμιγώς στρατιωτική πτυχή του πολέμου αλλά σε όλες τις διπλωματικές διεργασίες που προηγήθηκαν και διαδραματίστηκαν κατά την πρώτη περίοδο της σύγκρουσης. Οι πραγματικά απλοϊκές και ιδεολογικά φορτισμένες αντιλήψεις περί της αποκλειστικής σοβιετικής ευθύνης για τη σύναψη του «Συμφώνου Μόλοτωφ – Ρίμπεντροπ», και για τα όσα διαδραματίστηκαν στη μετέπειτα πορεία, αποτελεί περισσότερο τμήμα μιας στείρας πολιτικής αντιπαράθεσης μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων της σημερινής εποχής –επαναπροσφεύγοντας μάλιστα στο παραδοσιακό ψυχροπολεμικό οπλοστάσιο του «διπολισμού»– και λιγότερο μια αμιγώς επιστημονική θέση. Πολλώ δε μάλλον όταν τα επιχειρήματα αυτού του επιπέδου αποτυπώνονται επί τη βάσει επιλεκτικών «μνημονικών αξόνων», οι οποίοι προσπαθούν να ισχυριστούν ότι η ιστορία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ξεκίνησε την 23η Αυγούστου του 1939. Η πραγματικότητα, όπως αποδεικνύεται –κατά την κρίση μας– από το ανά χείρας αφιέρωμα, είναι εξαιρετικά πιο σύνθετη και οι απλουστεύσεις τέτοιου είδους συσκοτίζουν αντί να αναδεικνύουν και να αποσαφηνίζουν, τεκμηριώνοντας σαφώς, τα όσα πραγματικά συνέβησαν την περίοδο 1933-1945. Επιπλέον, θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι η παρούσα ερευνητική προσπάθεια, θα μπορούσε να ενταχθεί στον χώρο των πηγών της ιστορίας και ότι αποσκοπεί επιπλέον στο να βοηθήσει τους μελετητές και τους ερευνητές της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου να εμπλουτίσουν τις αρχειακές και βιβλιογραφικές αναφορές τους προκειμένου να καταλήξουν σε σαφή και συνθετικά συμπεράσματα.

Λίγα λόγια ως προς τη δομή των άρθρων του αφιερώματος: Αρχικά θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον εκδοτικό οίκο Вече και την ιστορικό Ν.Α. Ναροτσνίτσαγια (Н.А. Нарочницкая), οι οποίοι μας επέτρεψαν να δημοσιεύσουμε για πρώτη φορά στην Ελλάδα, αποκλειστικά για τις ανάγκες του ελληνικού αναγνωστικού κοινού, δύο σχετικά πρόσφατες ρωσικές ακαδημαϊκές μελέτες που δημοσιεύτηκαν στο συλλογικό ρωσικό έργο «Партиугра Второй мировой»³. Ειδικότερα, το άρθρο του ιστορικού και διπλωμάτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, Βαλεντίν Φάλιν, πραγματεύεται την ιστορική αποτίμηση των γεγονότων που οδήγησαν στην υπογραφή του Συμφώνου μη επίθεσης μεταξύ Γερμανίας και ΕΣΣΔ, αναλύοντας πληθώρα στοιχείων τα οποία είναι σε μεγάλο βαθμό άγνωστα στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Το άρθρο της Νατάλια Ναροτσνίτσαγια αναφέρεται στις διπλωματικές διεργασίες πριν και κατά την υπογραφή της συνθήκης του Μονάχου. Τα έτερα κείμενα των συγγραφέων, ήτοι Ντιμίτρι Ρουμπλιώφ (μελέτη για το αναρχικό κίνημα στην ΕΣΣΔ κατά την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου), Γιώργου Μιχαηλίδη και Δόμνας Κόφφα (μελέτη για την επιχείρηση αντιδραστικής αναθεώρησης της ιστορίας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στα Βαλκάνια) και του γράφοντος (μελέτη για τις διπλωματικές διεργασίες μεταξύ Δύσης και Σοβιετικής Ένωσης κατά το διάστημα 1938-1939), συμπληρώνουν την παρούσα έκδοση.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα, ως επιμελητής του τεύχους, να αναλάβω όλη την ευθύνη για την επιλογή και τον χαρακτήρα του αφιερώματος, διατηρώντας αποστάσεις και επιφυλάξεις σε σχέση με το χωρίο του αρχικού εισαγωγικού σημειώματος (editorial) το οποίο σχολιάζει το ύφος γραφής, τις μεθοδολογικές προκείμενες και την κατεύθυνση ορισμένων άρθρων. Είναι ευνόητο ότι η αξιολόγηση του περιεχομένου των συγγραφέων είναι ένα ζήτημα που θα κριθεί πρωτίστως από το αναγνωστικό κοινό.

Τέλος, το ειδικό αυτό τεύχος, 75 χρόνια μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αφιερώνεται στη μνήμη του «Πρώτου Παρτιζάνου της Ευρώπης», στη μνήμη του αγωνιστή της Ελευθερίας και Εθνικής Ανεξαρτησίας Μανώλη Γλέζου, ο οποίος απεβίωσε μόλις πρόσφατα, την 30η Μαρτίου 2020. Ο Μανώλης Γλέζος, από κοινού με την Απόστολο Σάντα, κατέβασαν τη χιτλερική σημαία από την Ακρόπολη τη νύχτα της 30ής προς 31η Μαΐου του 1941 αποδεικνύοντας, πρακτικά και συμβολικά, τις θυσίες των Ελλήνων εναντίον του δωσιλογισμού, του φασισμού και του ναζισμού.

Ο επιμελητής του τεύχους,
Νίκος Παπαδάτος

3 Нарочницкая Н. (επιμ). 2009. *Партиугра Второй мировой. Кто и когда начал войну*, Μόσχα: Вече.

«Το κονσέρτο των Μεγάλων Δυνάμεων» την παραμονή των κρίσιμων γεγονότων¹

Ν.Α. Ναροτονίτσαγια* (Н.А. Нарочницкая)

Περίληψη

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε ένα σημείο καμπής στην Ιστορία του 20ού αιώνα, και αποτελεί παραδοσιακό πεδίο έντονης διαμάχης μεταξύ των ιστορικών και πολιτικών αναλυτών. Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, η πολεμική ξεπέρασε τα πλαίσια των επιστημονικών συζητήσεων, καθώς αναγκάζομαστε πλέον να επιχειρηματολογούμε όχι μόνο παραθέτοντας στεντόρεια στοιχεία και ντοκουμέντα, αλλά και διαψεύδοντας το ίδιο το μοντέλο της κοσμοθεωρίας και της λογικής εκείνης, υπό το πρίσμα της οποίας οι δυτικοί ερευνητές εξετάζουν τα γεγονότα και τις μαρτυρίες της περιόδου 1930-1940. Το τελευταίο διάστημα, και κόντρα στην αρχή του ιστορισμού, οι ειδικοί της Δύσης άρχισαν να κατονομάζουν το γερμανο-σοβιετικό Σύμφωνο μη επίθεσης (23 Αυγούστου του 1939) ως την κυριότερη σχεδόν αιτία του Β΄ Παγκοσμίου – κάτι που δεν αποτολμούσαν να κάνουν ούτε στα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου. Μπροστά στα μάτια μας συντελείται η παραχάραξη της Ιστορίας, η αποσιώπηση και η διαστρέβλωση σημαντικότερων στοιχείων, ντοκουμέντων και κομβικών γεγονότων. Το ανά χείρας άρθρο αναλύει ότι η Συμφωνία του Μονάχου σηματοδότησε την αρχή της ανακατανομής των ευρωπαϊκών συνόρων. Είναι, λοιπόν, καιρός να ορίσουμε αυτό ακριβώς το γεγονός ως την έναρξη των χιτλερικών κατακτήσεων.

Abstract

As the pivotal point of the XX century history, World War II is the traditional theme of heated debates among historians and political scientists. However, over the recent years, the polemic has spread beyond the academic confines, forcing us to argue not only by using firm evidence and documents, but also by disputing the worldview and logic underlying the Western interpretations from 1930s-1940s events and data. Recently, and contrary to the principle of historicism, Western pundits widely criticized the August 23, 1939 non-aggression Soviet-German Pact as nearly the main cause of World War II – which they had not dared to do so even during the Cold War Era. We are witnessing a massive falsification of history, based on deliberate misinterpretation of documents and distortion of facts. This article argues that it was the Munich Agreement that set in motion the process of redefining borders in Europe. It is, therefore, time to regard this event as the starting point of the Hitlerian expansion.

* Η Ναταλία Ναροτονίτσαγια (Наталья Алексеевна Нарочницкая, 1948) είναι διδάκτωρ Ιστορίας του Κρατικού Πανεπιστημίου Διεθνών Σχέσεων της Μόσχας (МГИМО). Ειδικεύεται στην ιστορία των διεθνών σχέσεων και ιδιαίτερα στις σχέσεις της Ρωσίας με τις ΗΠΑ και τη Γερμανία. Υπήρξε επιστημονικός συνεργάτης του Ινστιτούτου Παγκόσμιας Οικονομίας και Διεθνών Σχέσεων της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών (РАН). Διετέλεσε βουλευτής της ρωσικής εθνικής αντιπροσωπείας (Δούμα) κατά την περίοδο 2003-2007. Από το 2008 είναι επικεφαλής του ευρωπαϊκού Ινστιτούτου Δημοκρατίας και Συνεργασίας των Παρισίων (Institut de la démocratie et de la coopération). Την περίοδο 2009-2012 συμμετείχε στην κρατική ρωσική επιτροπή για την αντιμετώπιση της αναθεώρησης της Ιστορίας.

1 Το εν λόγω άρθρο δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στον ακόλουθο συλλογικό τόμο: Нарочницкая Наталья Алексеевна, Фалин Валентин Михайлович. 2009. Партиitura Второй мировой. Кто и когда начал войну?, Мόσχα: Вече: σελ. 05-32. Μεταφράστηκε από τη ρωσική γλώσσα από την Ξένη Στεφανίδου. Η μεταφραστική επιμέλεια έγινε από τον Νίκο Παπαδάτο.

Ο Παγκόσμιος Πόλεμος μεταξύ Ανατολής και Δύσης: Η Ιαπωνία, η Μεγάλη Βρετανία, η Γερμανία και οι ΗΠΑ.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε ένα σημείο καμπής στην ιστορία του 20ού αιώνα, και έχει ήδη χυθεί πολύ μελάνι από τους ιστορικούς και τους πολιτικούς αναλυτές για τα σχετικά με αυτόν γεγονότα. Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, η πολεμική ξεπέρασε τα πλαίσια των επιστημονικών συζητήσεων, καθώς αναγκαζόμαστε πλέον να επιχειρηματολογούμε όχι μόνο παραθέτοντας αδιάσειστα στοιχεία και ντοκουμέντα, αλλά και διαψεύδοντας το ίδιο το μοντέλο της κοσμοθεωρίας και της λογικής εκείνης, υπό το πρίσμα της οποίας οι δυτικοί ερευνητές εξετάζουν τα γεγονότα και τις μαρτυρίες της περιόδου 1930-1940.

Στην Ευρώπη, της οποίας «η ελευθερία, η τιμή και η ειρήνη» εξαγοράστηκαν για άλλη μια φορά με το αίμα των Ρώσων και χάρη στον Σοβιετικό στρατό –τον οποίο υποδέχονταν με άκρατο ενθουσιασμό οι ευρωπαϊκές πρωτεύουσες– αποκαλούν σήμερα ανοιχτά τη Σοβιετική Ένωση απολυταρχικό τέρας, χειρότερο και από αυτό του ναζιστικού Ράιχ. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, κατά παραβίαση του Διεθνούς Δικαίου και του Καταστατικού των Ηνωμένων Εθνών, αποκαλεί τις Κουρίλες νήσους ως περιοχή ευρισκόμενη «υπό ρωσική κατοχή». Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου ψήφισε υπέρ της καταδίκης των εγκλημάτων των «ολοκληρωτικών κομμουνιστικών καθεστώτων». Ακολουθώντας το παράδειγμά της, τον Ιούνιο του 2009, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του ΟΑΣΕ ενέκρινε ψήφισμα που εξισώνει τον «σταλινικό ολοκληρωτισμό» με το ρατσιστικό καθεστώς του Χίτλερ. Όσο για τα ΜΜΕ, ακυρώνοντας κάθε επαγγελματική δεοντολογία, ανατυπώνουν τη θέση περί ταύτισης του ναζισμού με τον κομμουνισμό, γεγονός που θα προκαλούσε έκπληξη όχι μόνο στους σημερινούς δυτικούς πολιτικούς αναλυτές, αλλά και σε αυτούς τους δυτικούς πολιτικούς αναλυτές της εποχής του Ψυχρού Πολέμου, που δικαίως θεωρούσαν τις δυο ιδεολογίες αντίθετες.

Το τελευταίο διάστημα, και κόντρα στην αρχή του ιστορισμού, οι ειδικοί της Δύσης άρχισαν να κατονομάζουν το γερμανο-σοβιετικό Σύμφωνο μη επίθεσης (23 Αυγούστου του 1939) ως την κυριότερη σχεδόν αιτία του Β΄ Παγκοσμίου – κάτι που δεν αποτολμούσαν να κάνουν ούτε στα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου. Μπροστά στα μάτια μας συντελείται η παραχάραξη της Ιστορίας, η αποσιώπηση και η διαστρέβλωση σημαντικότητας στοιχείων, ντοκουμέντων και κομβικών γεγονότων. Μπορούμε δίχως δυσκολία να υποθέσουμε ότι σε δυο δεκαετίες τα παιδιά στα σχολεία της Δύσης θα διδάσκονται ότι κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο πολεμούσαν, από τη μια πλευρά οι δημοκρατικές ΗΠΑ και η Μεγάλη Βρετανία, ενώ από την άλλη δυο απολυταρχικά τέρατα. Είναι ήδη ορατή στις μέρες μας η συνεπής διάδοση της άποψης στα μέσα πληροφόρησης και στους κοινοβουλευτικούς κύκλους, ότι το σοβιετικό κράτος υπήρξε εγκληματικό και επομένως έπρεπε να τιμωρηθεί, έστω και καθυστερημένα. Παράλληλα, η 70ή επέτειος της λεγόμενης συνωμοσίας του Μονάχου, το φθινόπωρο του 2008, αποσιωπάται εσκεμμένα και με τρόπο απόλυτο από τα δυτικά μέσα ενημέρωσης!

Η «Συμφωνία του Μονάχου»² σηματοδότησε την αρχή της ανακατανομής των ευρωπαϊκών εδαφών. Είναι, λοιπόν, καιρός να ορίσουμε αυτό ακριβώς το γεγονός ως την έναρξη των χιτλερικών κατακτήσεων και να θέσουμε στην επιστημονική ιστορική κοινότητα την εξής ερώτηση: Γιατί δεν θεωρούνται ως αρχή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ούτε η ιταλική κατοχή της Αλβανίας, ούτε ο πόλεμος στη Βόρειο Αφρική, ούτε και ο μεγάλης κλίμακας πόλεμος της Ιαπωνίας κατά της Κίνας, ο οποίος ήδη πριν την επίθεση του Χίτλερ κατά της Πολωνίας αριθμούσε πολλά εκατομμύρια θύματα, τα οποία δεν συνυπολογίζονται ακόμα στις γενικές απώλειες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Την επομένη της «Συμφωνίας του Μονάχου» μεταξύ των δυτικών δημοκρατικών χωρών και της ναζιστικής Γερμανίας, ο Χίτλερ έστειλε τελεσίγραφο σε ένα κυρίαρχο κράτος, εισέβαλε σε αυτό με τα στρατεύματά του και, αφού πρώτα κατέλαβε τμήμα του, στη συνέχεια το διαμέλισε εξ ολοκλήρου, «καταλαμβάνοντας» με τη βία «τον Τσεχικό λαό υπό την προστασία της Γερμανικής Αυτοκρατορίας». Η θεματολογία των έντονων μυστικών διαπραγματεύσεων μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών μάς αποκαλύπτει πολλά για την πραγματική ανακατανομή των συνόρων και των κατεκτημένων περιοχών που ήδη βρίσκονταν εν βρασμό, για τα στρατιωτικά διαβήματα που θα ακολουθούσαν από την πλευρά της Γερμανίας, για τις πιθανές κατευθύνσεις κατάκτησης νέων εδαφών, καθώς και για το ζήτημα των από κοινού ενεργειών κατά την επίθεση της Γερμανίας στις άλλες χώρες. Το τελευταίο αυτό σημείο αφορούσε κυρίως τον χιτλερικό επεκτατισμό στην Ανατολική Ευρώπη, γεγονός που υποδεικνύει σαφώς και τον κύριο στόχο της «Συμφωνίας του Μονάχου», ο οποίος δεν ήταν άλλος από το να «λύσει τα χέρια» του Χίτλερ στα ανατολικά. Στην Ευρώπη, αυτή η διαδικασία, η οποία είχε αρχίσει με τελεσίγραφα και στρατιωτικές εισβολές, έφτασε αναπόφευκτα στο αιματηρό της στάδιο τον Σεπτέμβριο του 1939. Ωστόσο, η κατάληψη και ο διαμελισμός της Τσεχοσλοβακίας

2 Η Συμφωνία του Μονάχου υπεγράφη στις 29-30 Σεπτεμβρίου του 1938 από τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία, τη φασιστική Ιταλία και τη ναζιστική Γερμανία. Το βασικό ζήτημα του εν λόγω συμφώνου ήταν η μεταφορά της γερμανόφωνης βόρειας και βορειοδυτικής επαρχίας της Τσεχοσλοβακίας, της Σουδητίας, στην επικράτεια της Γερμανίας. Επίσης, την 30η Σεπτεμβρίου 1938, υπεγράφη διακήρυξη μη επίθεσης μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της χιτλερικής Γερμανίας στο περιθώριο της δυτικής αυτής Συνδιάσκεψης. Επίσης, ανάλογη συμφωνία υπεγράφη μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας. Η Σοβιετική Ένωση δεν προσκλήθηκε στην ανωτέρω συνδιάσκεψη, η οποία κατέληξε στη Συμφωνία του Μονάχου. Για μια αναλυτική αρχειακή καταγραφή της ανωτέρω διεθνούς Συμφωνίας βλέπε το άρθρο του Νίκου Παπαδάτου και ιδιαίτερα την υποσημείωση 4. Βλέπε επίσης, ΡΓΒΑ, 116/8/48, φ. 1-3. Για μια αναλυτική περιγραφή των Συμφώνων μη Επίθεσης μεταξύ της ναζιστικής Γερμανίας, της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας βλέπε επίσης: Министерство Иностранных Дел СССР, Документы и материалы кануна второй мировой войны 1981. Ειδικότερα, η συμφωνία μη επίθεσης μεταξύ Λονδίνου και Βερολίνου, η οποία προδήλως προηγείται χρονικά της αντίστοιχης μεταξύ Βερολίνου και Μόσχας που υπεγράφη την 23η Αυγούστου 1939, προέβλεπε τα εξής: «Εμείς, ο Γερμανός Φύρερ και Καγκελάριος και ο Άγγλος Πρωθυπουργός, συναντηθήκαμε σήμερα ακόμα μια φορά και συμφωνήσαμε ότι το ζήτημα των αγγλο-γερμανικών σχέσεων έχει ύψιστη σημασία για τις δύο χώρες και για την Ευρώπη. Θεωρούμε ότι η Συμφωνία που υπεγράφη χθες το απόγευμα και η αγγλο-γερμανική θαλάσσια συμφωνία αποτελούν σύμβολο της επιθυμίας των δύο λαών μας για να μην πολεμήσουν ποτέ ξανά μεταξύ τους. Λάβαμε μια καθοριστική απόφαση έτσι ώστε η μέθοδος των διαβουλεύσεων να καταστεί η μέθοδος δια της οποίας θα εξετάζονται όλα τα άλλα ζητήματα, τα οποία μπορούν να απασχολήσουν τις δύο χώρες, και είμαστε αποφασισμένοι να συνεχίσουμε να καταβάλουμε προσπάθειες για την εξάλειψη των πιθανών πηγών διαφωνίας και να συμβάλλουμε κατ' αυτόν τον τρόπο στη διασφάλιση της ειρήνης». (Министерство Иностранных Дел СССР, Документы и материалы кануна второй мировой войны 1981: 241, τόμος 1, έγγραφο 102). Πρακτικά λοιπόν, η Συνθήκη του Μονάχου ήταν η αρχή της Τραγωδίας, η οποία θα οδηγούσε την Ευρώπη σε έναν δρόμο μη επιστροφής, στη δίνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Σ.τ.Ε.

δεν ερμηνεύονται στη δυτική ιστοριογραφία και στην ιστορική συνείδηση ως το σημείο έναρξης του ευρωπαϊκού πολέμου. Διότι με την αναγνώριση αυτή, οι ειδικοί θα αναγκάζονταν να αναγνωρίσουν και την ευθύνη των Δυτικών Δυνάμεων, οι οποίες είχαν επικυρώσει την ανακατανομή των εδαφών της Τσεχοσλοβακίας. Ως εκ τούτου, η Τσεχοσλοβακία, η οποία καταλήφθηκε και διαμελίστηκε από τη ναζιστική Γερμανία μπροστά στα μάτια της παγκόσμιας κοινότητας, δεν θεωρείται θύμα των χιτλερικών εχθροπραξιών στον ίδιο βαθμό με την Πολωνία.

Είναι, όμως, δυνατό να δοθεί σήμερα μια σωστή εκτίμηση και στον ρόλο που διαδραμάτισε η Πολωνία κατά την περίοδο της «Συμφωνίας του Μονάχου», καθώς επί του παρόντος παρουσιάζεται ως αθώο θύμα, ως το μήλον της έριδος μεταξύ δυο σαρκοβόρων θηρίων – του Χίτλερ και του Στάλιν. Ταυτόχρονα, στο σύνολό τους οι δυτικοί ιστορικοί αποσιωπούν το γεγονός ότι έναν χρόνο νωρίτερα, κατά τις διαπραγματεύσεις στο Μόναχο, η ίδια η Πολωνία είχε παίξει τον ρόλο ενός μικρού αποικιοκράτη. Στην πραγματικότητα, η Βαρσοβία, όπως επιβεβαιώνεται από αρχειακά έγγραφα, είχε ενοχληθεί σε μεγάλο βαθμό γιατί δεν προσκλήθηκε ως πέμπτο συμβαλλόμενο μέρος στη «Συμφωνία του Μονάχου». Οι Πολωνοί πρόβαλαν αμέσως αξιώσεις στην Τσεσίνσκα Σιλεσία, και έτσι η Βαρσοβία έγινε συνεργός του Χίτλερ στην καταστροφή της Τσεχοσλοβακίας, του πρώτου θύματος των χιτλερικών κατακτήσεων.

Ο ρόλος και οι φιλοδοξίες της Πολωνίας δεν καταδικάστηκαν, ούτε απορρίφθηκαν ποτέ από τις δυτικές Δυνάμεις – ούτε τότε ούτε και σήμερα. Άλλωστε, καθώς φαίνεται, στην Πολωνία ούτε και στην παρούσα στιγμή αισχύνονται για εκείνες τις φιλοδοξίες τους, τις οποίες μάλιστα θεωρούν ως πολιτικά ορθές. Το 2005, ένας από τους κορυφαίους ιστορικούς της Πολωνίας, ο Πάβελ Βετσορκόβιτς (Pavel Vechorkovich), δυσανασχετούσε δημοσίως που το 1939 η Πολωνία, παρά τις προσπάθειές της, δεν κατάφερε να έρθει σε συμφωνία με τον Χίτλερ και έτσι έχασε την ευκαιρία να κατατροπώσει τη μισητή Ρωσία από κοινού με αυτόν. Η πομπώδης αυτοεκτίμηση οδήγησε, καθώς φαίνεται, τον ιστορικό τόσο στην πεποίθηση ότι τα πολωνικά στρατεύματα ήταν εκείνα που θα εξασφάλιζαν στον Χίτλερ τη νίκη στο Στάλινγκραντ και στο Κουρσκ όσο και στην εξής νοσταλγική εικόνα: «Θα μπορούσαμε να έχουμε την ίδια σχεδόν θέση στο πλευρό του Ράιχ με αυτήν, της Ιταλίας (...). Ως εκ τούτου, θα είχαμε καταλάβει τη Μόσχα, όπου ο Αδόλφος Χίτλερ, από κοινού με τον Rydz-Smigly (Πολωνός πολιτικός και Αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων), θα υποδεχόταν την παρέλαση των νικηφόρων πολωνο-γερμανικών στρατευμάτων».³

Μόλις πριν είκοσι χρόνια, τέτοιου είδους σκέψεις στις σελίδες ενός επίσημου οργανισμού της Δημοκρατίας της Πολωνίας θα είχαν προκαλέσει πολύ μεγαλύτερο σοκ στη Δύση από τις δηλώσεις του Ιρανού Προέδρου για το κράτος του Ισραήλ. Καθώς φαίνεται, όμως, στην επιθυμία της να παραχαράξει την ιστορία της σοβιετικής Νίκης, και λόγω του δόλου των Δυτικών Δυνάμεων στα πρώτα στάδια του πολέμου, η δημοκρατική Ευρώπη είναι πρόθυμη να συγχωρέσει τα πάντα. Δυστυχώς, δεν είναι πλέον ζήτημα πολιτικής ορθότητας. Η επιθυμία αυτή της Δύσης έχει μετατραπεί σε *indulgentia* (συγχωροχάρτι) που επιτρέπει κάθε αμαρτία: Την απογοήτευση για τη ματαιωμένη συμμαχία με τον Χίτλερ, το όραμα της Μεγάλης

3 Πολωνική Εφημερίδα, *Rzeczpospolita*. 2005. 28 wrz.

Πολωνίας, που θα εκτεινόταν «από θάλασσα σε θάλασσα» και στην οποία ο φιλότιμος Χίτλερ, όπως βαυκαλίζονταν οι Πολωνοί, θα παραχωρούσε την Ουκρανία, τη Λιθουανία και τη Σλοβακία. Διότι, σύμφωνα με την άποψη του Πολωνού ιστορικού, η αποκοπή της δυτικής Λευκορωσίας και μέρους της Ουκρανίας από τις Σοβιετικές Δημοκρατίες, του Βίλνιους από τη Λιθουανία και της Τσεσίνσκα Σιλεσίας από την Τσεχοσλοβακία δεν ήταν παρά «πράξεις ιστορικής δικαιοσύνης», αν όχι ένας «αδιαμφισβήτητος ιστορικός θρίαμβος».

Το αρχειακό υλικό στο σύνολό του μαρτυρά εμπεριστατωμένα ότι η επίθεση του Χίτλερ κατά της Πολωνίας υπήρξε συνέπεια της «Συμφωνίας του Μονάχου», η οποία δρομολόγησε την εξέλιξη των γεγονότων στην Ευρώπη, τις περαιτέρω κινήσεις του Χίτλερ στα ανατολικά και τη διπλωματική απομόνωση της Σοβιετικής Ένωσης. Εξάλλου, ας μην ξεχνάμε ότι η επίθεση αυτή ήταν στα σχέδια της ηγεσίας του Βερολίνου ήδη από τον Μάρτιο του 1939, όταν η ΕΣΣΔ διεξήγαγε διαπραγματεύσεις με το Λονδίνο και το Παρίσι, και όχι με το Βερολίνο. Οι δυτικοί δεν θέλουν να τους θυμίζουμε ότι η απόφασή τους αυτή έδινε επισήμως την κυνική εντολή προς το θύμα να μην προβάλει αντίσταση και να μη διανοηθεί να αποσύρει τις οικονομικές και παραγωγικές μονάδες και τη βαριά βιομηχανία του εκτός χώρας! Η Συμφωνία αυτή δεν κατέστρεψε απλά το μετα-βερσαλλικό σύστημα των διεθνών σχέσεων, αλλά στάθηκε και η αρχή της κατάληψης εδαφών και της πλήρους αναδιανομής της Ευρώπης παρασύροντας αναπόφευκτα σχεδόν όλα τα έθνη της σε έναν νέο κύκλο αίματος. Πολύ πριν το Σύμφωνο «Μόλοτωφ-Ρίμπεντροπ»⁴, τα δυτικά κράτη είχαν ήδη ακυρώσει το σύστημα των γαλλικών συμμαχιών στην ανατολική Ευρώπη με τη «Συμφωνία του Μονάχου», καθώς και τις Συμφωνίες ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση, τη Γαλλία και την Τσεχοσλοβακία. Πέραν τούτου, τα ίδια αυτά κράτη διέλυσαν τη Συμμαχία μεταξύ Γαλλίας και Πολωνίας και έθεσαν τέλος στη Μικρή Αντάντ. Η «Κοινωνία των Εθνών» είχε ουσιαστικά αποδημήσει εις Κύριον, όμως, το κύριο αποτέλεσμα ήταν το γεγονός ότι η ΕΣΣΔ είχε σχεδόν εγκλωβιστεί σε μια γεωπολιτική παγίδα, δίχως τη δυνατότητα ανάληψης οιασδήποτε πρωτοβουλίας. Αυτός ακριβώς φαίνεται ότι ήταν, προδήλως, και ο κύριος στόχος της Μεγάλης Βρετανίας.

Μετά τον θάνατο του Γ. Πιλοούντσκι, ο σχεδιασμός της εξωτερικής πολιτικής της Πολωνίας πέρασε στη δικαιοδοσία του Υπουργού Εξωτερικών, Γ. Μπεκ, ο οποίος συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στη σύγκλισή της με την εξωτερική πολιτική της Γερμανίας. Η αρχή των «ίσων αποστάσεων» από την ΕΣΣΔ και τη Γερμανία, που είχε διακηρύξει, αποδείχθηκε πλασματική. Η Βαρσοβία, άκρως εξοργισμένη που δεν την είχαν καλέσει να συμμετάσχει ως πέμπτο μέλος στη Συμφωνία του Μονάχου, έστειλε τελεσίγραφο στην Πράγα, απαιτώντας την παράδοση της Τσεσίνσκα Σιλεσίας. Ήδη στις 2 Οκτωβρίου, τα «νικηφόρα» πολωνικά στρατεύματα εισέβα-

4 Το Σύμφωνο «Μόλοτωφ-Ρίμπεντροπ» υπεγράφη την 23η Αυγούστου του 1939 στη Μόσχα από τους αντίστοιχους υπουργούς εξωτερικών της ΕΣΣΔ και της ναζιστικής Γερμανίας. Για την προϊστορία της εν λόγω συμφωνίας, βλέπε το πρώτο άρθρο του ανά χειρας αφιερώματος, τη μελέτη του Β. Φάλιν. Για την αποτυχία εύρεσης συμφωνίας μεταξύ της Δύσης και της ΕΣΣΔ, βλέπε το τελευταίο άρθρο του αφιερώματος, τη μελέτη του Νίκου Παπαδάτου. Για μια αναλυτική σταχυολόγηση των γεγονότων κατά την περίοδο του 1939, έτος υπογραφής του Συμφώνου μη επίθεσης μεταξύ ΕΣΣΔ και Γερμανίας, βλέπε το επίμετρο (Χρονολόγιο) του αφιερώματος στα παραρτήματα του βιβλίου. Σ.τ.Ε.

λαν στο Τέσιν (Těšín), γεγονός που έδωσε την αφορμή στην Ουγγαρία να προβάλει τις αξιώσεις της στο μεγαλύτερο μέρος της Σλοβακίας και στην Υπερδνειστερία. Οι φιλοδοξίες της Πολωνίας να γίνει ο αναμορφωτής της «Τρίτης Ευρώπης», την καθιστούσαν αναπόφευκτα συνεργό στα σχέδια του Χίτλερ.

Και δεν είναι μόνο αυτό. Αμέσως μετά την προσάρτηση της Αυστρίας από τη Γερμανία, επιχείρησε και η Πολωνία να δοκιμάσει τις δυνάμεις της κατά της Λιθουανίας – αλλά και πώς να μην το έκανε! Από την εποχή της «Ένωσης του Λούμπλιν», η Βαρσοβία θεωρούσε τις λιθουανικές, τις λευκορωσικές και τις ουκρανικές γαίες ως νόμιμη κληρονομιά της! Το τελεσίγραφο προς τη Λιθουανία, μετά το επεισόδιο στα σύνορα Λιθουανίας-Πολωνίας (11 Μαρτίου 1938), δεν απέκλειε το ενδεχόμενο της «χρήσης βίας» σε περίπτωση απόρριψής του. Η Λιθουανία κατείχε σημαντικότερη θέση στα πολωνικά σχέδια για μια «Τρίτη Ευρώπη» και μια «Βαλτική Αντάντ», τα οποία θα έπρεπε να πραγματοποιηθούν τελικά δια της «ελεύθερης» δήθεν «συνένωσης αυτών των χωρών». Μολονότι το Βερολίνο προφανώς και είχε την πρόθεση να παρασύρει την Πολωνία στα σχέδιά του, ο Χίτλερ δεν σκόπευε σε καμία περίπτωση να επιτρέψει στην Πολωνία να κατακτήσει μόνη της τη Λιθουανία. Η Λιθουανία δεν χρησιμοποιήθηκε από το Βερολίνο, παρά ως τέχνασμα, καθώς η Γερμανία σχεδίαζε δήθεν να την παραδώσει στην Πολωνία, ως αποζημίωση για την παραχώρηση του πολωνικού διαδρόμου στο Γ' Ράιχ.

Όταν το Βερολίνο ήταν ήδη έτοιμο να εισβάλει στην Πράγα, το Λονδίνο προσπαθούσε να σώσει την υπόληψή του. Έτσι, η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία απευθύνθηκαν για πρώτη φορά στον Χίτλερ με διακοίνωση σχετικά με την παροχή εγγυήσεων για την τύχη της Τσεχοσλοβακίας στη μετά το Μόναχο εποχή. Η τελευταία απορρίφθηκε, ωστόσο, από τον Χίτλερ με απόλυτο τρόπο. Για το Λονδίνο κατέστη σαφές ότι τα κύρια γεγονότα παγκόσμιας σημασίας μεταφέρονταν στην Ανατολική Ευρώπη, κάτι το οποίο ήταν σε απόλυτη συνάρτηση με τα βρετανικά σχέδια. Όμως, ο Χίτλερ περιέπαιζε και την Πολωνία, καθώς συσχέτιζε την προσωρινή ανοχή των «φιλοδοξιών» της με τον μοχλό «ενεργοποίησης των συμμάχων» στην κατεύθυνση της Τσεχοσλοβακίας, προκειμένου να προσελκύσει στον διαμοιρασμό της λείας και άλλους συνεργούς. Έτσι, αποσκοπούσε αφενός να νομιμοποιήσει την από μέρους του εισβολή και αφετέρου να επιδείξει στην παγκόσμια κοινότητα τη ματαιότητα της αντίστασης από πλευράς των ξένων χωρών στον διαμελισμό της Τσεχοσλοβακίας.

Τι ήλπιζε να επιτύχει η Πολωνία; Έτρεφε πράγματι ψευδαισθήσεις σχετικά με τη Γερμανία; Διότι το Βερολίνο δεν θα ενέκρινε ποτέ τα δυτικά σύνορα της Πολωνίας. Άλλωστε, σκοπός της Γερμανίας ήταν η επανάκτηση του Ντάντσιχ. Τελικά, η Γερμανία δεν θα αναγνώριζε τα συμφέροντα της Πολωνίας στη Λιθουανία: Όμως η Πολωνία κινείτο μονομερώς, παραδομένη στην ιδεολογία της εξωτερικής πολιτικής του Γιόζεφ Πιλσούντσκι, η οποία ακολουθούσε τις προκείμενες του Στέφαν Μπατόρι⁵ για τις εκστρατείες του κατά της Μόσχας. Κινούμενη από το μίσος της κατά της Ρωσίας, δεν ήθελε να συνειδητοποιήσει το καθαρά ευκαιριακό και κυνικά εφήμερο ενδιαφέρον του Βερολίνου για τη «συμμαχία» του με τη Βαρσοβία.

5 Πρίγκιπας της Τρανσυλβανίας, Βασιλιάς της Πολωνίας και του Μεγάλου Δουκάτου της Λιθουανίας (1576-1586).

Ακόμα και στις μέρες μας, η Πολωνία δεν δείχνει να ενοχλείται από τα γνωστά αποφθέγματα του Χίτλερ, στα οποία αντιμετωπίζει τους Πολωνούς ως τροφή για τα κανόνια: «Κάθε πολωνική μεραρχία στη σύγκρουσή μας με την ΕΣΣΔ θα φυλάξει τις ζωές μιας γερμανικής μεραρχίας».

Η Συμφωνία του Μονάχου προκάλεσε βαθιά απογοήτευση στη Μόσχα, η οποία είχε προειδοποιήσει εξαρχής τόσο για τις εκτεταμένες συνέπειες της θεωρίας του Τσάμπερλεϊν όσο και για τα ολέθρια επακόλουθα του πολωνικού διαβήματος προς τη Λιθουανία, που συνέβαλε μόνο στη μελλοντική εκστρατεία του Χίτλερ κατά της Πολωνίας. Όπως προκύπτει από τα έγγραφα, η Μόσχα όχι μόνο δεν απέκρυπτε τις σκέψεις της σχετικά με τα πιθανά για την ίδια σενάρια σωτηρίας, αλλά και προειδοποιούσε με κάθε τρόπο τους δυτικούς εταίρους της. Έτσι, στις 22 Σεπτεμβρίου του 1938, ο Ιταλός Πρέσβης στη Μόσχα άκουσε την εξής δήλωση: «Σήμερα η Πολωνία απαιτεί την προσάρτηση ενός μικρού μέρους της επικράτειας της Τσεχοσλοβακίας, όπου κατοικούν δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι πολωνικής καταγωγής. Ξεχνάει, ωστόσο, ότι στα σύνορα του πολωνικού κράτους ζουν εκατομμύρια Ουκρανοί, Γερμανοί, Λευκορώσοι, Εβραίοι, καθώς και άλλοι λαοί. Εξάλλου, έχει τον διάδρομο Ντάντσιχ, τον οποίο ο Χίτλερ αντιμετωπίζει ως γερμανική ιδιοκτησία. Πως είναι δυνατόν, λοιπόν, η Πολωνία να ευελπιστεί ότι, για τα μάτια του κυρίου Μπεκ, η Γερμανία, μετά την επιτυχία της στην Τσεχοσλοβακία, θα σταματήσει πριν τα πολωνικά σύνορα την ολέθρια πορεία της, η οποία προορίζεται (...), όπως ισχυρίζεται η ίδια, για να κυριαρχήσει όχι μονάχα την Ευρώπη, αλλά και ολόκληρο τον κόσμο; Ποιος θα τρέξει να βοηθήσει την Πολωνία, όταν εκείνη βρεθεί σε κίνδυνο;». Στην έκθεσή του προς τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, ο Ιταλός πρέσβης Αουγκούστο Ρόσο (Augusto Rosso) συμμεριζόταν το αναπόφευκτο συμπέρασμα της Μόσχας, σύμφωνα με το οποίο το αποτέλεσμα της μοιραίας εξέλιξης των γεγονότων εκείνων θα ήταν «η τέταρτη διαίρεση της Πολωνίας».⁶

Σε τι υπολόγιζε, λοιπόν, η Βαρσοβία, εφόσον, από την εποχή του Γιόζεφ Πιλσούντσκι, επικρατούσε στην εξωτερική πολιτική της η ιδέα της Πολωνίας ως Μεγάλης Δύναμης «από θάλασσα σε θάλασσα», έχοντας μάλιστα ένα ξεκάθαρα αντιρωσικό προσανατολισμό; Εκμεταλλευόμενη την Επανάσταση και τον Εμφύλιο πόλεμο στη Ρωσία, η Πολωνία είχε καταλάβει τη δυτική Λευκορωσία και τη δυτική Ουκρανία, που ανήκαν στην επικράτεια της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, και εξακολουθεί ως τις μέρες μας να αποκαλεί τις περιοχές αυτές ως «Ανατολική Πολωνία». Η κατάκτηση αυτή των λευκορωσικών και των ουκρανικών γαιών δεν θεωρείται καθόλου ως έγκλημα στη Δύση. Είναι γνωστό ότι ο Πιλσούντσκι ζητούσε ανοιχτά την επιστροφή της Πολωνίας στα σύνορα του 1794, και ίσως ενδόμυχα να έτρεφε την ελπίδα για την αναβίωση των συνόρων του 1612, ενώ δήλωνε, χωρίς περιστροφές, ότι η πολωνική πλευρά δεν είχε μείνει ικανοποιημένη από τα ανατολικά σύνορα της «γραμμής Κάρζον». Οι φιλοδοξίες και η ευφορία της Βαρσοβίας το 1919 την καθιστούσαν δύσκολο εταίρο για την Αντάντ, μολονότι η επένδυση στην «ισχυρή» αντιρωσική Πολωνία υπήρξε πάντα χαρακτηριστικό γνώρισμα της αγγλο-γαλλικής πολιτικής σε σχέση με τη Ρωσία και την ΕΣΣΔ. Όταν οι δυτικοί ειδικοί αναλύουν το Σύμφωνο «Μόλωτωφ-Ρίμπεντροπ», για κάποιον λόγο δεν λαμβάνουν υπόψιν τους

6 Το έγγραφο αποχαρκτηρίστηκε από την Υπηρεσία εξωτερικής κατασκοπείας της Ρωσικής Ομοσπονδίας.

το γεγονός ότι η Πολωνία, όχι μόνο στα χρόνια της Επανάστασης και του Εμφυλίου πολέμου, αλλά και καθ' όλη τη διάρκεια της μετα-βερσαλλικής περιόδου του Μεσοπολέμου, επιδείκνυε ανοιχτά την εχθρότητά της απέναντι στη Ρωσία.

Εξάλλου, ο Πολωνός υπουργός Εξωτερικών και άξιος συνεχιστής του Πιλσούντσκι, Γιόζεφ Μπεκ, ήταν φανερά γερμανόφιλος και προσπαθούσε μέχρι εσχάτων να πείσει τον Χίτλερ ότι η Βαρσοβία θα μπορούσε να χρησιμεύσει στη Γερμανία ως αναντικατάστατο εργαλείο κατά την εκστρατεία της Γερμανίας προς ανατολάς, και κυρίως κατά την κατάκτηση της Ουκρανίας. Κρίνοντας από τα αρχαιακά έγγραφα, οι Βρετανοί συντάκτες της «Συμφωνίας του Μονάχου» αντιλαμβάνονταν πολύ καλά, ήδη από την άνοιξη του 1938, ότι η ανατολική εκστρατεία του Χίτλερ δεν θα γινόταν με παράκαμψη της Πολωνίας. Μέχρι την τελευταία στιγμή, η Βαρσοβία εναντιωνόταν κατηγορηματικά σε οποιαδήποτε πολυμερή Συμφωνία με τη Μόσχα και καθοδηγούταν από ψευδαισθήσεις ότι η πίστη της στο Βερολίνο και η προθυμία της να συμμαχήσει με τον Χίτλερ θα επιβραβευόταν και ότι ο διάδρομος του Ντάντσιχ θα έμενε πολωνικός. Και –κατ' αυτή τη συλλογιστική– ίσως το Βερολίνο να της παραχωρούσε και την Ουκρανία, δίνοντάς της κατά αυτόν τον τρόπο πρόσβαση στη Μαύρη Θάλασσα.

Εάν προβούμε σε μια συνοπτική ανάλυση των γεγονότων, που διαδραματίζονταν κατά τη δεκαετία του 1930, πριν το 1939, θα γίνει αντιληπτό ότι το διάστημα εκείνο ο Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν ήδη εν εξελίξει και ήταν ο μεγαλύτερος πόλεμος που είχε γνωρίσει μέχρι τότε η ανθρωπότητα, τόσο ως προς τις ανθρώπινες απώλειες όσο και ως προς τις φιλοδοξίες και τις κατελιγμένες στρατηγικές περιοχές. Ποια, όμως, ήταν η στάση των μεγάλων «δημοκρατικών» δυνάμεων; Διότι ο πόλεμος και η νέα, πρωτοφανής ανακατανομή του κόσμου είχαν ξεκινήσει πριν την υπογραφή του Συμφώνου «Μόλοτωφ-Ρίμπεντροπ». Ας σημειώσουμε τα ορόσημα του αιματηρού εκείνου διαμοιρασμού, ο οποίος για κάποιον λόγο δεν παρακίνησε τις δυτικές «δημοκρατικές» χώρες να αντιδράσουν, καταδικάζοντας τους επιτιθέμενους και οδηγώντας τους στον αποκλεισμό και στην απομόνωση.

Ο διαμοιρασμός του κόσμου στην Άπω Ανατολή κόστισε παραπάνω από 35 εκατομμύρια ανθρώπινες ζωές. Πρόκειται κυρίως για ζωές Κινέζων πολιτών, οι οποίοι ήδη από το 1931 βρίσκονταν σε πόλεμο με τον ιαπωνικό στρατό του Κουαντούνγκ. Το έτος εκείνο, η Ιαπωνία είχε καταλάβει μια περιοχή της Κίνας που ήταν ίση σε έκταση με τη Γαλλία. Με την ανοχή της παγκόσμιας κοινότητας, το 1933, η Ιαπωνία κατέλαβε και την επαρχία Ρέχε (Rehe), ενώ το 1935 εισέβαλε στις πόλεις Τσαχάρ (Chahar) και Χουμπέι (Hebei).

Το 1935, η Ιταλία άρχισε τις εχθροπραξίες της στη Βόρειο Αφρική και επιτέθηκε κατά της Αβησσυνίας, καταφεύγοντας στη χρήση χημικών όπλων απέναντι στον ανυπεράσπιστο πληθυσμό. Ενώ η «Κοινωνία των Εθνών» είχε ταχθεί υπέρ των κυρώσεων, η Αγγλία και η Γαλλία περιορίστηκαν σε συμβολικές κινήσεις, απορρίπτοντας ακόμα και το πετρελαϊκό εμπάργκο, το οποίο θα μπορούσε να είχε κατευνάσει κάπως το πολεμικό φρόνημα της Ιταλίας. Το βρετανικό Υπουργικό Συμβούλιο θεώρησε άστοχη την αντίσταση στις εχθροπραξίες της Ιταλίας στην Αφρική, αποδίδοντας κυνικά μια τέτοια ανοχή στην επιθυμία του να κατευνάσει τους επιτιθέμενους και να τους αποτρέψει από μια ριζική διατάραξη της «ισορροπίας των δυνάμεων» στην Ευρώπη. Παρά το γεγονός ότι η κίνηση αυτή του Μουσολίνι

υπονόμεισε εντελώς το «Σύμφωνο Κέλογκ-Μπριάν, και μαζί με αυτό ολόκληρο το ευρωπαϊκό σύστημα ασφαλείας, ο Πρόεδρος Ρούσβελτ έσπευσε να προβεί σε δήλωση περί ουδετερότητας. Αυτή η δήλωση έδινε το πράσινο φως όχι μόνο στην Ιταλία και την Ιαπωνία, αλλά και στη Γερμανία. Η τελευταία είχε πραγματοποιήσει στρατιωτικό διάβημα στην περιοχή του Ρήνου και είχε κηρύξει άκυρες τις «Συνθήκες του Λοκάρνο», καθιστώντας έτσι σαφές ότι θεωρεί τη σύναψη του γαλλο-σοβιετικού «Συμφώνου Συμμαχίας» ως εχθρική κίνηση απέναντι στη Γερμανία. Στη μονογραφία του, ο Β. Μ. Φάλιν ορθώς ερμηνεύει το νόημα αυτού του «μηνύματος»: Εάν η Δύση προχωρούσε σε οποιαδήποτε παροχή εγγυήσεων στη Μόσχα, το Βερολίνο με τη σειρά του θα παραβίαζε το status quo στη δυτική Ευρώπη.

Το μήνυμα του Βερολίνου «ελήφθη»: Οι δυτικές δυνάμεις άρχισαν πλέον ανοιχτά να ωθούν τη Γερμανία προς την ανατολική κατεύθυνση. Καθώς η Μόσχα αποχαρκτηρίζει στις μέρες μας το αρχαιακό υλικό της σοβιετικής υπηρεσίας εξωτερικών πληροφοριών και του σοβιετικού Υπουργείου Εξωτερικών, θα μπορούσε να προτείνει και στις κυβερνήσεις των δυτικών χωρών να αφαιρέσουν τη σφραγίδα του «Απόρρητου» από εκείνα τα έγγραφα που αναφέρονται, επί παραδείγματι, στη σύναψη του «Συμφώνου των Τεσσάρων».⁷ Το «Σύμφωνο Φιλίας και Συνεργασίας» με τη Γερμανία υπογράφηκε τον Ιούλιο του 1933 από τη Γαλλία, την Αγγλία και την Ιταλία, τα αρχεία των οποίων παραμένουν απόρρητα. Ακόμα και αν δεν επικυρώθηκε, εξαιτίας των αντιδράσεων της γαλλικής κοινωνίας, το εν λόγω Σύμφωνο ήταν αυτό που μετέτρεψε τον Χίτλερ σε έναν αξιοσέβαστο εταίρο στην πολιτική σκηνή της Ευρώπης, βάζοντάς τον στον κύκλο των «εκλεκτών». Και αυτό, φυσικά, άνοιγε τον δρόμο για τη «Συνθήκη του Μονάχου».

Η προσάρτηση της Αυστρίας, που είχε επικυρωθεί από τις δυτικές δημοκρατικές χώρες, και στη συνέχεια η κατάληψη και η κατάκτηση της Τσεχοσλοβακίας από τη Γερμανία υπήρξαν οι άμεσες συνέπειες της στρατηγικής της Μεγάλης Βρετανίας, σκοπός της οποίας ήταν «να στρέψουμε το ενδιαφέρον της Ιαπωνίας και της Γερμανίας μακριά από εμάς (τους Άγγλους) και να κρατάμε υπό μόνιμη απειλή την ΕΣΣΔ», όπως δήλωνε με κάθε ειλικρίνεια ο Λόυντ Τζωρτζ. «Θα δώσουμε στην Ιαπωνία ελευθερία δράσης κατά της ΕΣΣΔ», διευκρίνισε ο ίδιος. «Θα την αφήσουμε να επεκτείνει τα σύνορα Κορέας-Μαντζουρίας μέχρι τον Αρκτικό Ωκεανό και

7 Το «Σύμφωνο των Τεσσάρων» υπεγράφη από την Ιταλία, τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γερμανία και τη Γαλλία την 15η Ιουλίου του 1933 στη Ρώμη. Η διεθνής αυτή συμφωνία σκόπευε να χρησιμοποιήσει την Κοινωνία των Εθνών ως βασικό «όχημα» με σκοπό την εξάλειψη της απειλής του πολέμου στην Ευρώπη. Διακηρυκτική βούληση των συνυπογραφόντων μερών ήταν η αναθεώρηση ορισμένων διατάξεων της Συνθήκης των Βερσαλλιών και η εξισορρόπηση των προϋπολογισμών αναφορικά με τις πολεμικές δαπάνες. Οι αναθεωρητικές διαθέσεις της Γερμανίας δεν πέρασαν απαρατήρητες από το Παρίσι, το οποίο αρνήθηκε την περαιτέρω εμπέδωση των σχέσεων μεταξύ των κρατών της ανωτέρω συνθήκης. Η συνθήκη κυρώθηκε τελικά μόνο από την Ιταλία και δεν προέβλεπε καμία ρήτρα για μελλοντική αλλαγή των συνόρων μεταξύ, π.χ., της Γερμανίας και της Πολωνίας ή μεταξύ της Ουγγαρίας και των γειτόνων της. Μολονότι η συνθήκη αυτή δεν παρήγαγε άμεσα έννομα αποτελέσματα, οδήγησε τελικά στην υπογραφή του Συμφώνου μη Επίθεσης μεταξύ Βερολίνου και Βαρσοβίας, την 26η Ιανουαρίου του 1934. Η Σοβιετική Ένωση δεν έκρυψε την ανησυχία της απέναντι σε αυτή τη νέα συμφωνία η οποία, κατά την εκτίμηση της Μόσχας, στόχευε να απομονώσει την ΕΣΣΔ. Ένας ενδεχόμενος συγγυκός αναθεωρητισμός θα έθετε πράγματι σε κίνδυνο την ασφάλεια της Τσεχοσλοβακίας, της Ρουμανίας και της Γιουγκοσλαβίας (Μικρή Αντάντ) απειλώντας ευθέως τα δυτικά σύνορα της Μόσχας. Η «Συμφωνία των Τεσσάρων», ή καλύτερα οι αναθεωρητικές δυνάμεις της, ήτοι Γερμανία και εν συνεχεία Ιταλία, απεργάζονταν, μεταξύ άλλων, την αναθεώρηση των συνόρων της νότιας Βαλτικής (μεταξύ της Γερμανίας, της Πολωνίας και των Βαλτικών Κρατών). Η ΕΣΣΔ δήλωσε επίσημα ότι οι εξελίξεις αυτές δεν θα μπορούσαν να την αφήσουν αδιάφορη. ΣΤΕ.

να προσαρτήσει στην επικράτειά της τα εδάφη της Σιβηρίας, που βρίσκονται στην Άπω Ανατολή (...). Θα ανοίξουμε τον δρόμο προς την Ανατολή, παρέχοντας στη Γερμανία κατά αυτόν τον τρόπο την τόσο αναγκαία σε αυτήν δυνατότητα επέκτασης (Фалин 2000: 39).

Όμως και η Ιαπωνία είχε πλέον αντιληφθεί ότι οι ΗΠΑ, η Αγγλία και η Γαλλία δεν θα επενέβαιναν στις εχθροπραξίες της στην Κίνα. Έχοντας εξασφαλίσει τις υποσχέσεις της Γερμανίας και της Ιταλίας για «παροχή στήριξης, σε περίπτωση που η ΕΣΣΔ συμμαχήσει με την Κίνα», προχώρησε στην εφαρμογή του Μνημονίου «Τανάκα»⁸, το περιεχόμενο του οποίου ήταν γνωστό στη σοβιετική κατασκοπευτική ήδη από το 1928. Στη Ναντζίνγκ, οι Ιάπωνες σκότωσαν περισσότερους από 200 χιλιάδες ανθρώπους –τους μισούς δηλαδή κατοίκους της πόλης–, ενώ συνολικά η ιαπωνική επιθετικότητα κόστισε στην Κίνα 35 εκατομμύρια ανθρώπινες ζωές. Ωστόσο, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, σύμφωνα με τη Δύση, άρχισε μόνο με την επίθεση του Χίτλερ κατά της Πολωνίας και με την είσοδο στον πόλεμο της Μεγάλης Βρετανίας. Η Ευρώπη, λοιπόν, εξακολουθούσε επιμελώς να «κατευνάζει» τον Χίτλερ. Επιπλέον, τον Απρίλιο του 1939, τα ευρωπαϊκά κράτη δεν εμπόδισαν ούτε την Ιταλία να εισβάλει στην Αλβανία και να την κατακτήσει, στις 7 Απριλίου, πλησιάζοντας κατά αυτόν τον τρόπο όλο και πιο κοντά στην υλοποίηση της θεωρίας της «*mare nostrum*» – του δακτυλιοειδούς δηλαδή ελέγχου της Μεσογείου.

Είναι ενδεικτικές οι μυστικές διαπραγματεύσεις ανάμεσα στον Σερ Τζων Σάιμον (Sir John Simon), Βρετανό υπουργό Εξωτερικών, και τον Χίτλερ, που διεξήχθησαν στις 25-26 Μαρτίου του 1935, στο μέγαρο της Καγκελαρίας στο Βερολίνο. Η καταγραφή των εν λόγω διαπραγματεύσεων αποσπάστηκαν από τη σοβιετική κατασκοπευτική και δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά το 1997. Ο Χίτλερ, στη συνομιλία του με τον Σάιμον, απορρίπτει ακόμα και την ιδέα της συνεργασίας του με το μολοσεβικικό καθεστώς, αποκαλώντας το «δοχείο με βακίλους πανώλης», δηλώνοντας ότι «οι Γερμανοί φοβούνται περισσότερο τη ρωσική βοήθεια από την επίθεση των Γάλλων» και υποστηρίζοντας ότι από όλα τα ευρωπαϊκά κράτη είναι πιθανότερο

8 Ο Τανάκα (Baron Tanaka Giichi, 1864-1929) ήταν στρατηγός του Αυτοκρατορικού Ιαπωνικού στρατού. Διετέλεσε πρωθυπουργός και Υπουργός Εξωτερικών της Ιαπωνίας από το 1927 έως το 1929. Ήταν ένας εκ των ενεργών υποστηρικτών της σταθερής πολεμικής προετοιμασίας της χώρας του εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης. Οι ακριβείς θέσεις του ως προς αυτό το ζήτημα συντάχθηκαν στις 25 Ιουλίου του ίδιου έτους και διαβιβάστηκαν υπό τη μορφή μνημονίου στον Αυτοκράτορα και στην κυβέρνηση της Ιαπωνίας. Στο σχετικό έγγραφο υπογραμμιζόταν η αναγκαιότητα «να διασταυρώσει εκ νέου τα ξίφη της με την ΕΣΣΔ η Ιαπωνία». «Ο ιαπωνο-σοβιετικός πόλεμος», συνέχιζε, «θα πρέπει να διεξαχθεί εξ ημών το συντομότερο δυνατό, λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση των ενόπλων δυνάμεων της ΕΣΣΔ και τις σχέσεις της με τις ξένες κυβερνήσεις. Η αυτοκρατορική κυβέρνηση είναι αναγκαίο να καταρτίσει μια πολιτική για να ξεκινήσει έναν πόλεμο με την ΕΣΣΔ το συντομότερο δυνατό». Ο Τσιτσάεφ (Иван Андреевич Чичаев 1896-1984) ήταν ο άνθρωπος της OGPU που κατάφερε να αποσπάσει τις ανωτέρω πληροφορίες για λογαριασμό της Μόσχας. Ο Τσιτσάεφ άρχισε να εργάζεται στο τμήμα εξωτερικών πληροφοριών της OGPU από το 1924 (ИНО ОГПУ, ИНОСТРАННЫЙ ОТДЕЛ ВЧК–ОГПУ СССР). Κατά τη διάρκεια της ιαπωνικής κατοχής της Κορέας το σοβιετικό Γενικό Προξενείο αποκλείστηκε από τις ειδικές υπηρεσίες ασφαλείας της Ιαπωνίας. Ο Τσιτσάεφ, έχοντας ήδη αποκτήσει επιχειρησιακή εμπειρία ως μέλος της σοβιετικής κατασκοπευτικής υπηρεσίας πληροφοριών, κατάφερε να διασπάσει τον εν λόγω αποκλεισμό. Στρατολόγησε μάλιστα ένα μέλος της ιαπωνικής πολιτικής αστυνομίας και μετέφερε εξαιρετικά σημαντικές πληροφορίες στη Μόσχα. Από την ίδια αυτή πηγή προήλθε και η πληροφορία για το «Μνημόνιο Τανάκα», το οποίο στόχευε στην εδραίωση της ιαπωνικής ηγεμονίας στην Ασία και σε όλο τον κόσμο. Η γνησιότητα των ανωτέρω πληροφοριών έχουν γίνει αντικείμενο ερευνητικών «αντιδικιών» από αρκετούς ιστορικούς ερευνητές. Από την πλευρά της διεθνούς και ρωσικής βιβλιογραφίας, βλέπε: Релинг Б. В. А., Кассез А. 2015. За кулисами Токийского процесса, Размышления поджигателя мира, Харьков: Юрайт. Βλέπε επίσης: Кириченко А. А., За кулисами трибунала. Βλέπε και ηλεκτρονικά: histrf.ru. Σ.τ.Ε., Ν.Π.

να αναμένεται επίθεση από πλευράς της Ρωσίας. Είναι καταφανής η απόκλιση του μελλοντικού γερmano-σοβιετικού Συμφώνου (1939) από την πολιτική γραμμή του Ραπάλλο και η απουσία οποιασδήποτε συνέχειάς της. Ο Σάιμον ήταν εκείνος που πρότεινε να αντιμετωπιστεί η ΕΣΣΔ μόνο ως γεωπολιτικό μέγεθος επιμένοντας ότι «ο κίνδυνος του κομμουνισμού είναι περισσότερο ένα εσωτερικό θέμα, παρά ζήτημα διεθνούς τάξης».

Ωστόσο, η πεμπτούσια του «μηνύματος» του Σάιμον έγκειτο στην επικύρωση της προσάρτησης της Αυστρίας. Όταν ο Ρίμπεντροπ ζήτησε από τον Άγγλο ομόλογό του να εκθέσει τις βρετανικές απόψεις σχετικά με το αυστριακό ζήτημα, εκείνος του δήλωσε ευθέως: «Η Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας δεν μπορεί να αντιμετωπίζει την Αυστρία με τον ίδιο τρόπο όπως, για παράδειγμα, το Βέλγιο, το οποίο γειτνιάζει πάρα πολύ προς τη Μεγάλη Βρετανία». Ο Χίτλερ, ικανοποιημένος με την απάντηση αυτή, εξέφρασε τον θαυμασμό του και ευχαρίστησε τη βρετανική κυβέρνηση για τις «αφοσιωμένες προσπάθειές της στο ζήτημα του δημοψηφίσματος του Σάαρ και σε όλα τα άλλα ζητήματα, στα οποία είχε λάβει μια τόσο μεγάλου ψυχής στάση απέναντι στη Γερμανία». Στο σημείο αυτό, ο Χίτλερ αναφερόταν στο Συνέδριο της Στρέζα, που είχε διεξαχθεί το 1935 με αφορμή τις παραβιάσεις των στρατιωτικών διατάξεων της «Συνθήκης των Βερσαλλιών» από τη Γερμανία, όπου η Βρετανία απέρριψε την πρόταση κυρώσεων σε περίπτωση νέων παραβιάσεων (Очерки истории российской внешней разведки 1997: 463-464, 467).

Ποιοι, όμως, ήταν οι στόχοι των Αμερικανών, οι οποίοι στις μέρες μας παρουσιάζονται όχι μόνο ως οι κύριοι σωτήρες της Ευρώπης, αλλά και ως αγωνιστές που μάχονται αποκλειστικά υπέρ του θριάμβου των καθολικών αρχών της Ελευθερίας και της Δημοκρατίας, και όχι υπέρ ιδίων συμφερόντων; Οι ΗΠΑ επέδειξαν εξ ολοκλήρου την ίδια συμπεριφορά με την περίοδο 1914-1917, και στον επικείμενο πόλεμο ανάμεσα στη Γερμανία και την ΕΣΣΔ σκόπευαν γενικότερα να τηρήσουν στάση αναμονής, μέχρι να αποδυναμωθούν και οι δυο αντίπαλοι ή μέχρι τη στιγμή έναρξης γεωπολιτικών αλλαγών διαρθρωτικού πλέον χαρακτήρα, οι οποίες θα μετέβαλαν ριζικά την ισορροπία των δυνάμεων. Η Εκθεση της σοβιετικής κατασκοπείας σχετικά με τη θέση αυτή των ΗΠΑ συνοδευόταν από την καταγραφή του πλήρους κειμένου της Αναφοράς του Ρούσβελτ προς το Υπουργικό Γραφείο του, στις 29 Σεπτεμβρίου του 1937. Η Αναφορά είχε προηγουμένως συζητηθεί με τον Ράνσιμαν (Walter Runciman), ειδικό εκπρόσωπο του βρετανικού Υπουργικού Συμβουλίου του Μπόλντουϊν. Κύριο περιεχόμενο των συνομιλιών ήταν το ζήτημα της ουδετερότητας των ΗΠΑ στον επερχόμενο πόλεμο. Η θέση του Ρούσβελτ διατυπώθηκε τελικά ως εξής: «Εάν πραγματοποιηθεί μια ένοπλη σύγκρουση ανάμεσα στις δημοκρατικές χώρες και σε ένα φασιστικό κράτος, οι Ηνωμένες Πολιτείες θα εκπληρώσουν το καθήκον τους, αν όμως πρόκειται για πόλεμο, που θα προκληθεί από τη Γερμανία ή την ΕΣΣΔ, τότε θα ακολουθήσουν διαφορετική πορεία και θα διατηρήσουν την ουδετερότητά τους. Αν όμως η ΕΣΣΔ βρεθεί υπό την απειλή των γερμανικών ιμπεριαλιστικών, εδαφικών φιλοδοξιών, τότε θα πρέπει να επέμβουν τα ευρωπαϊκά κράτη, και οι ΗΠΑ θα ταχθούν στο πλευρό τους». Η τελευταία θέση επαναλαμβάνει σχεδόν εξολοκλήρου τη στρατηγική ουδετερότητας των ΗΠΑ στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, δηλαδή επέμβαση μόνο σε περίπτωση που η Ευρασία βρεθεί υπό τον κυριαρχικό έλεγχο μιας ηπειρωτικής Δύναμης. Αυτές οι θέσεις καθι-

στούν σαφές ότι το «Σύμφωνο Μόλωτωφ-Ρίμπεντροπ», το οποίο άλλαξε προσωρινά τις προτεραιότητες του Χίτλερ, ήταν μια δυσάρεστη έκπληξη για τις ΗΠΑ. Οι Αγγλοσάξωνες θα προτιμούσαν προφανώς έναν πόλεμο μέχρι τελικής εξόντωσης ανάμεσα στη Γερμανία και την ΕΣΣΔ και σκόπευαν να επέμβουν μόνο σε περίπτωση που νικούσε η Γερμανία, υποτάσσοντας ολόκληρη την Ευρασία στον έλεγχό της.

Τα σχέδια του Χίτλερ για την κατάκτηση του ανατολικού «ζωτικού χώρου», ισοπέδωναν φαινομενικά εξ ολοκλήρου το αγγλοσαξωνικό γεωπολιτικό δόγμα περί της «ζώνης εξαρτημένων κρατιδίων στην Ανατολική Ευρώπη», που θα παρεμβαλλόταν «ανάμεσα στους Γερμανούς και τους Ρώσους», από τη Βαλτική ως τη Μαύρη Θάλασσα. Ωστόσο, είναι γνωστό ότι η Αγγλία και οι ΗΠΑ ωθούσαν εμμέσως και παντοιοτρόπως τον Χίτλερ να κινηθεί προς τα ανατολικά. Βέβαια, η άποψη ότι η Μεγάλη Βρετανία αποσκοπούσε στον κατευνασμό του Χίτλερ εξακολουθεί να διαδίδεται και στις μέρες μας. Τουναντίον: Το πιο δυσμενές σενάριο για την αγγλοσαξωνική πλευρά θα ήταν ο περιορισμός της Γερμανίας στη Συμφωνία του Μονάχου και στην προσάρτηση της Αυστρίας, η οποία είχε ήδη επικυρωθεί από τη «δημοκρατική κοινότητα». Πρώτον, επειδή είχαν ήδη εκτεθεί ανεπανόρθωτα, θυσιάζοντας τους Τσέχους στον βωμό των συμφερόντων τους. Δεύτερον, επειδή επρόκειτο να πραγματοποιηθεί η ενοποίηση του γερμανικού δυναμικού σε ένα κράτος, γεγονός που θα σήμαινε την αναθεώρηση της «Συνθήκης των Βερσαλλιών», και μάλιστα σε μια τέτοια έκταση που θα ήταν αδύνατον να αμφισβητηθεί, καθώς τα εδάφη αυτά δεν αποτελούσαν κατακτήσεις των ετών 1914-1918, αλλά εντάσσονταν στη σύσταση της Γερμανίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Στην πραγματικότητα, το Λονδίνο δεν είχε ως σκοπό να κατευνάσει τον Χίτλερ, αλλά να τον δελεάσει με την προέλαση προς ανατολάς, και όχι προς δυσμάς, απομακρύνοντας έτσι τον πόλεμο από την Αγγλία. Οι υπολογισμοί των Αγγλοσαξωνών σχετικά με τις χιτλερικές φιλοδοξίες ήταν ακριβείς. Οι εχθροπραξίες της Γερμανίας στα ανατολικά της Ευρώπης θα τους έδιναν την αφορμή να επέμβουν και, καθώς εχόντων των πραγμάτων, να ολοκληρώσουν τα γεωπολιτικά τους σχέδια, τα οποία δεν αφορούσαν μόνο τις χώρες που υπέστησαν την επιθετικότητα αλλά ολόκληρη την περιοχή. Έτσι, ο Τύπος και οι πολιτικοί κύκλοι στην Αγγλία συζητούσαν πλέον ανοιχτά το επόμενο βήμα του Χίτλερ – τις αξιώσεις του στην Ουκρανία.

Ας επιστρέψουμε, όμως, στην Πολωνία. Το συμπέρασμα για την ολέθρια, από ιστορική άποψη, πολιτική της Βαρσοβίας την παραμονή του πολέμου προκύπτει από τα επίσημα έγγραφα που παρατίθενται ακόμα και από τους «πολωνόφιλους» συγγραφείς, η επιστημονική ευσυνειδησία των οποίων τους αναγκάζει να αναγνωρίσουν την «προφανή παρέκκλιση στην εξωτερική πολιτική της Πολωνίας ως προς την προσέγγισή της με το Τρίτο Ράιχ (με πρωτοβουλία του Βερολίνου) (...) που κατάφερε σοβαρό πλήγμα σε ολόκληρο το σύστημα των διεθνών σχέσεων στην Ευρώπη (...). Υπνωτισμένη με την προοπτική της ικανοποίησης των εδαφικών φιλοδοξιών της εις βάρος ενός όμορου κράτους, η πολωνική ηγεσία προχώρησε σε ανοιχτή συνεργασία με τη ναζιστική Γερμανία». Ήδη τον Ιανουάριο του 1939, ο πολωνός Υπουργός Εξωτερικών, Γ. Μπεκ, μετά τις διαπραγματεύσεις του με το Βερολίνο, δήλωσε την «πλήρη ταύτιση των πολωνικών και γερμανικών συμφερόντων σε σχέση με τη Σοβιετική Ένωση». Στη συνέχεια, η σοβιετική κατασκοπεία

ανέφερε επίσης και το περιεχόμενο των διαπραγματεύσεων του Ρίμπεντροπ με τους Πολωνούς, κατά τη διάρκεια των οποίων η Πολωνία εξέφρασε την ετοιμότητά της να προσχωρήσει στο Σύμφωνο κατά της Κομμουνιστικής Διεθνούς εάν ο Χίτλερ στήριζε τις αξιώσεις της στην Ουκρανία και την πρόσβασή της στη Μαύρη Θάλασσα (Волков & Гибианский 1999: 91). Η επίλυση του ζητήματος αυτού εξαρτάτο προφανώς από το κόστος εγκατάλειψης της πολιτικής των «ίσων αποστάσεων» από τη Γερμανία και την ΕΣΣΔ, καθώς, σύμφωνα με τον Λιτβίνωφ, η Πολωνία είχε απορρίψει αυτό το ενδεχόμενο στις διαπραγματεύσεις της με τον Ιταλό υπουργό και γαμπρό του Μουσολίνι, Γκαλεάτσιο Τσιάνο, ο οποίος δεν μπόρεσε να της προσφέρει την αιτούμενη ανταμοιβή (Очерки истории российской внешней разведки 1997: 289-290).

Ωστόσο, η αγγλοσαξονική στρατηγική είχε αρχίσει να γίνεται τόσο προφανής, που αυτό πλέον την καταδίκασε σε αποτυχία. Συνειδητοποιώντας το γεγονός αυτό, η Βρετανία ήταν έτοιμη να προχωρήσει σε συμφωνία με τον Χίτλερ σχεδόν ταυτόχρονα, στην ουσία, όμως, αρκετές μέρες νωρίτερα από την ΕΣΣΔ. Για τον σκοπό αυτό, άλλωστε, είχε προγραμματιστεί και η συνάντηση του Γκέρινγκ με τον Χάλιφαζ και τους «κατευναστές», τους Βρετανούς δηλαδή διπλωμάτες και ομοϊδεάτες του Τσάμπερλεϊν, οι οποίοι από το καλοκαίρι του 1939 είχαν επανέλθει στο πολιτικό προσκήνιο και στήριζαν την πολιτική του Μονάχου.

Η αποτυχία των διπλωματικών διαβουλεύσεων: 1938-1939.

Η «Συμφωνία του Μονάχου» και η πολιτική στάση των «δημοκρατικών χωρών» ήταν εξαιρετικά πειστικά πειστήρια για την ΕΣΣΔ, η οποία θεώρησε ότι η συμπόρευση με τους Αγγλοσάξονες στερείτο νοήματος. Αυτό άλλωστε αναγνώρισε στην έκθεσή του και ο Μ. Λιτβίνωφ, ο οποίος εθεωρείτο –και όχι αβάσιμα– ως ο εκπρόσωπος του αγγλοσαξονικού λόμπι στη Σοβιετική Ένωση. Επί Λιτβίνωφ, η εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ δεν μετατοπίστηκε απλά από το πνεύμα του Ραπάλλο, εντασσόμενη στο αντιγερμανικό στρατόπεδο, μια εξέλιξη που ήταν λογική μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία: Η ΕΣΣΔ προσχώρησε στην «Κοινωνία των Εθνών» και άρχισε να εκφράζει ενεργά την ελπίδα της να επέλθει σε συμφωνία με τη Δύση για την εξεύρεση μιας λύσης στο ζήτημα της συλλογικής ασφάλειας. Η έκθεση του Λιτβίνωφ συνέπεσε χρονικά με τη Συμφωνία του Μονάχου, γεγονός που δεν πέρασε απαρατήρητο στη Δύση. «Μου φαίνεται ότι στη χθεσινή ομιλία του ο Λιτβίνωφ ουσιαστικά κατέδειξε την αποτυχία της πολιτικής της συλλογικής ασφάλειας, η οποία τα τελευταία χρόνια αποτελούσε το θεμέλιο της εξωτερικής πολιτικής της Μόσχας (...). Η αναγνώριση αυτής της αποτυχίας οδηγεί αβίαστα στο συμπέρασμα ότι η ΕΣΣΔ αποποιείται οποιασδήποτε ευθύνης για ό,τι συμβεί στην Ευρώπη, και από εδώ και στο εξής θα καθοδηγείται αποκλειστικά από τα δικά της συμφέροντα και ιδανικά», ανέφερε το φθινόπωρο του 1938 ο Ιταλός πρέσβης, Αουγκούστο Ρότσι.

Τα ιστορικά γεγονότα και οι νέες μελέτες αναφορικά με το ιστορικό πλαίσιο της εποχής οδηγούν αναπόφευκτα στο ακόλουθο συμπέρασμα: Οι διαπραγματεύσεις και οι χρονοτριβές των δυτικών χωρών είχαν ως στόχο, μεταξύ άλλων, να

αποπροσανατολίσουν την ΕΣΣΔ από τη χάραξη μιας ανεξάρτητης πορείας και να προλάβουν την έκκλησή της για την εμπέδωση ενός *modus vivendi* με τη Γερμανία. Αρκεί να σκεφτεί κανείς τις πολύμηνες διαπραγματεύσεις στη Μόσχα για μια από κοινού διακήρυξη της Αγγλίας, της Γαλλίας, της ΕΣΣΔ και της Πολωνίας. Η Πολωνία δημιουργούσε προσκόμματα για την υπογραφή μιας τέτοιας διακήρυξης και η Αγγλία τροποποιούσε διαρκώς τη θέση της, είτε μέσω ασαφών δηλώσεων είτε μέσω ανάκλησης των προτάσεών της αρνούμενη πεισματικά να συμπεριληφθούν δεσμευτικές και εγγυητικές ρήτρες από την πλευρά του Λονδίνου.

Η συνομιλία μεταξύ του μόνιμου εκπροσώπου της ΕΣΣΔ στο Λονδίνο, Ι. Μ. Μάισκι, και του Βρετανού Υφυπουργού Εξωτερικών, Α. Κάντογκαν, αντανakλά με γλαφυρό τρόπο την πραγματική κατάσταση εκείνης της περιόδου. Ο Κάντογκαν προσπαθούσε να πείσει τον Μάισκι ότι το Λονδίνο ήταν έτοιμο να υπογράψει τη διακήρυξη σχετικά με τις επικείμενες εχθροπραξίες της Γερμανίας: «Άκουγα τον Κάντογκαν με μεγάλη δυσπιστία – έγραφε αργότερα ο Μάισκι στην αναφορά του. Γνωρίζοντας την αιώνια αντιπάθεια της Αγγλίας απέναντι στις “σταθερές δεσμεύσεις” γενικών, και ειδικώς όσον αφορά την ευρωπαϊκή ήπειρο, γνωρίζοντας την παραδοσιακή προσκόλληση της Αγγλίας στο παιχνίδι των αντιφάσεων που υπάρχουν μεταξύ των τρίτων κρατών, γνωρίζοντας, τέλος, από προσωπική εμπειρία, ότι η βρετανική κυβέρνηση δεν ήθελε να συναινέσει για παροχή εγγυήσεων στην Ανατολική και την Κεντρική Ευρώπη, με μεγάλη δυσκολία θα μπορούσα να φανταστώ ότι ο Τσάμπερλεϊν θα δεχόταν να δώσει δεσμευτικές εγγυήσεις στην Πολωνία και τη Ρουμανία. Προς το τέλος, με ρώτησε: “Γιατί καγχάζετε; Γιατί η απόφαση αυτή του Υπουργικού Συμβουλίου σας φαίνεται τόσο απίθανη;”. “Επειδή το νέο σας σχέδιο – εάν, φυσικά, πραγματοποιηθεί ποτέ (...)– θα αποτελούσε, τρόπον τινά, μια επανάσταση στην παραδοσιακή εξωτερική πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας”, του αντέτεινα. Ο Κάντογκαν σήκωσε τους ώμους του: “Ναι, φυσικά και θα ήταν επανάσταση στην εξωτερική μας πολιτική – αυτός, άλλωστε, είναι και ο λόγος για τον οποίο δεν μπορούμε να λάβουμε μια οριστική απόφαση”». ⁹ Παράλληλα, ο Κάντογκαν έδειξε το ρολόι του και άρχισε να διαβεβαιώνει τον συνομιλητή του ότι την ίδια ώρα η κυβέρνησή του υπέγραφε τη διακήρυξη. Όμως, για άλλη μια φορά, η σχετική απόφαση δεν είχε ληφθεί.

Η Μόσχα επέμενε σταθερά στη ρήτρα δυνάμει της οποίας «η Αγγλία, η Γαλλία και η ΕΣΣΔ δεσμεύονται να παράσχουν οποιαδήποτε βοήθεια, συμπεριλαμβανομένης και της στρατιωτικής, στα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης που βρίσκονται ανάμεσα στη Βαλτική και τη Μαύρη Θάλασσα και συνορεύουν με την ΕΣΣΔ, σε περίπτωση εχθροπραξιών απέναντι στα κράτη αυτά». ¹⁰ Ωστόσο, ούτε ένα βρετανικό σχέδιο δεν παρείχε εγγυήσεις στις βαλτικές χώρες –στα δυτικά σύνορα της ΕΣΣΔ– στον βαθμό όπου όλες οι ανάλογες προσπάθειες κατέληγαν ουσιαστικά στην αποφυγή του αποφασιστικού αυτού βήματος. Αυτό επιβεβαιώνεται από το σύνολο των αποχαρκτηρισμένων αρχειακών εγγράφων που έχουν ήδη δημοσιευθεί, αλλά και από όσα τεκμήρια παρουσιάζονται στην παρούσα συγκύρια. Ο Χάλιφαξ, απαντώντας στην από 17 Απριλίου πρόταση της ΕΣΣΔ, ανακοίνωσε εκ νέου στον

⁹ АВП РФ, 06/01/34. ф. 42-46.

¹⁰ АВП РФ, 06/05/35. ф. 79-81.

Μάισκι ότι «η Βρετανία θα επιμείνει στην αρχική της πρόταση για τις δικές σας (σοβιετικές – Σ.τ.Μ) μονόπλευρες εγγυήσεις απέναντι στην Πολωνία και τη Ρουμανία». Ο Βρετανός Υπουργός επικαλέστηκε για άλλη μια φορά την «αντιπολίτευση» της Πολωνίας και της Ρουμανίας. Όσον αφορά δε την παροχή των αγγλο-γαλλικών εγγυήσεων στις χώρες της Βαλτικής, παρατήρησε ότι α) τα ίδια αυτά κράτη έδειχναν να αντιτίθενται σε τέτοιου είδους εγγυήσεις από φόβο μην προκαλέσουν τον Χίτλερ, και β) η επέκταση των αγγλο-γαλλικών εγγυήσεων στη Βαλτική θα πρόσφερε στον Χίτλερ ένα επιπλέον επιχείρημα για να προπαγανδίσει δυναμικά στον γερμανικό πληθυσμό την ιδέα της «πολιτικής περικύκλωσης».

Στην απάντησή του, ο Σοβιετικός Πρέσβης σημείωνε ότι «το προτεινόμενο από τους Άγγλους υπόδειγμα στερείται κάθε είδους αμοιβαιότητας: Δεσμευόμαστε να βοηθήσουμε την Αγγλία και τη Γαλλία σε περίπτωση εμπλοκής τους στον πόλεμο λόγω της Πολωνίας και της Ρουμανίας. Οι ανωτέρω χώρες, ωστόσο, δεν δεσμεύονται να μάς βοηθήσουν σε μια αντίστοιχη περίπτωση». Αυτή η ανταλλαγή απόψεων διεξαγόταν την ίδια ακριβώς στιγμή που οι *Times* ξεκινούσαν μια σημαντική σε έκταση εκστρατεία προκειμένου να γίνει «άλλη μια προσπάθεια» συνεννόησης με τη Γερμανία και την Ιταλία. Όπως ανέφερε ο Ι. Μάισκι, «(...) στους κυβερνητικούς κύκλους γίνεται εντόνως αισθητή η υποδαύλιση της πολιτικής του Μονάχου και οι 'κατευναστές' αρχίζουν να ξανασηκώνουν κεφάλι».¹¹ Τελικώς οι συστηματικές και έντονες προσπάθειες των Σοβιετικών να επιτευχθεί κάποιο αποτέλεσμα με τους εταίρους της Δύσης δεν είχαν αίσιο αποτέλεσμα οδηγώντας στη σύναψη του «διαβόητου» γερmano-σοβιετικού Συμφώνου, στις 23 Αυγούστου 1939.

Η περίπτωση της Πολωνίας: Μεταξύ Δύσης και ΕΣΣΔ.

Είναι, όμως, αλήθεια ότι αυτή η εξέλιξη των γεγονότων και το τελικό αποτέλεσμα τους ήταν τόσο απρόβλεπτα για τα Δυτικά κράτη, όπως διατείνονται στις μέρες μας; Τουναντίον. Ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1938, αμέσως μετά τις συνομιλίες του με τον Υφυπουργό Εξωτερικών Υποθέσεων, Β. Ποτέμκιν, ο πρέσβης της Ιταλίας στην ΕΣΣΔ είχε ενημερώσει τη διεύθυνσή του για την πλήρη απογοήτευση της σοβιετικής ηγεσίας, η οποία θεωρούσε ότι ο Χίτλερ, μετά τη διαίρεση της Τσεχοσλοβακίας, θα καταλάμβανε την Πολωνία κάνοντας επίσης αναφορά και στην αναπόφευκτη αλλαγή πολιτικής που θα επακολουθούσε: «Θεωρώ, ως άμεση συνέπεια των πρόσφατων γεγονότων, ότι η ΕΣΣΔ θα αναγκαστεί στην παρούσα χρονική συγκυρία να εγκαταλείψει τις προσπάθειές της για διεθνή συνεργασία με τις αστικές κυβερνήσεις των δυτικών δημοκρατικών χωρών μεταβαίνοντας στην αμυντική πολιτική της σχετικής απομόνωσης».¹² Είναι φανερό, λοιπόν, ότι η μελλοντική μετάβαση από τις διαπραγματεύσεις με τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία στο «Σύμφωνο μη επίθεσης» με τη Γερμανία χαρακτηρίζεται ως αμυντική πολιτική από τον Ιταλό διπλωμάτη στη σχετική μυστική έκθεσή του!

11 Απόσπασμα από το κείμενο της σοβιετικής πρότασης της 17ης Απριλίου. Το πλήρες αρχειακό κείμενο δημοσιεύεται στην παρούσα έκδοση από τον Νίκο Παπαδάτο. Βλέπε και το επίμετρο της παρούσας έκδοσης. Σ.τ.Ε.

12 ΑΒΠ ΡΦ, 059/01/05/300. φ. 183-186.

Σε όλες τις συνομιλίες τους με τον βρετανό πρεσβευτή Σιντς στη Μόσχα, τόσο ο Λιτβίνωφ όσο και ο Μόλοτωφ μετέφεραν επανειλημμένα την απογοήτευση της Μόσχας από την πολιτική του Λονδίνου, η αποτυχία της οποίας στο Μόναχο επέτρεπε στην ΕΣΣΔ «να θεωρεί τον εαυτό της απαλλαγμένη πάσης δεσμεύσεως».¹³ Αλλά και στη Δύση συνειδητοποιούσαν ότι η πορεία αυτή αποτελούσε μονόδρομο για την ΕΣΣΔ μετά το Μόναχο. Επομένως, ο προφανής στόχος της βρετανικής κυρίως στρατηγικής, με κύριο εργαλείο την Πολωνία, ήταν η συνεχόμενη τροφοδότηση της σοβιετικής ηγεσίας με κίβδηλες ελπίδες για τη δυνατότητα επίτευξης μιας συμφωνίας σχετικά με τις αμοιβαίες εγγυήσεις.

Ο Γερμανός ιστορικός Ε. Νόλτε (E. Nolte) θα μπορούσε να θεωρηθεί πρωτοπόρος στη διαστρέβλωση του νοήματος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Οι απόψεις του είχαν προκαλέσει τις έντονες διαμαρτυρίες ολόκληρης της επιστημονικής και πολιτικής κοινότητας στη Δύση κατά τη δεκαετία του 1970. Εξακολουθεί να θεωρείται μη αξιόπιστος λόγω των ακραίων απόψεών του, με τις οποίες ξεκίνησε ουσιαστικά η προσπάθεια αποκατάστασης των φασιστικών φαινομένων στην Ευρώπη και την έμμεση δικαίωση των χιτλερικών κατακτήσεων. Παρ' όλα αυτά, η θεωρία του, η οποία απαλλάσσει τη Δύση από την ενοχή της για την αμαρτωλή συμπαιγνία της με τον Ναζισμό, έχει γίνει στις μέρες μας ο πυρήνας της ιστορικής παραχάραξης.

Στο βιβλίο του, *Ο Ευρωπαϊκός Εμφύλιος Πόλεμος 1917-1945* (Nolte 1997), ο Νόλτε απογειώνει τη θεωρία του ερμηνεύοντας τις διεθνείς σχέσεις της περιόδου του Μεσοπολέμου και την πορεία προς τον πόλεμο ως τη σύγκρουση δύο ιδεολογιών που αποτελούσαν αμφότερες πρόκληση για την ειρήνη των πολιτών και τη δημοκρατική κοινωνία. Όσο για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν τον εξετάζει ως το αποκορύφωμα των φιλοδοξιών για εδαφική κυριαρχία και για μια νέα ανακατανομή του μετα-βερσαλλικού κόσμου, αλλά ως έναν «πανευρωπαϊκό εμφύλιο πόλεμο» που υποτίθεται ότι ξεκίνησε με την Οκτωβριανή Επανάσταση. Ο Νόλτε αψηφούσε ευρέως παραδεκτά γεγονότα και προσπαθούσε να τα τροποποιήσει για να τα εντάξει στο θεωρητικό σχήμα του. Παραμένει, ωστόσο, γεγονός ότι η απόφαση σχετικά με τον καθορισμό της 1ης Σεπτεμβρίου 1939 ως ημερομηνίας επίθεσης κατά της Πολωνίας είχε ήδη ληφθεί από το Βερολίνο την άνοιξη του 1939 – κάτι που γνώριζε εξάλλου με κάθε λεπτομέρεια η σοβιετική ηγεσία. Επίσης, σχεδόν αμέσως μετά το Μόναχο, πολλοί είχαν συνειδητοποιήσει στη Δύση ότι η ΕΣΣΔ είχε βρεθεί σε πλήρη απομόνωση. Επομένως, η άποψη, σύμφωνα με την οποία το Σύμφωνο «Μόλοτωφ-Ρίμπεντροπ» οδήγησε δήθεν στη γερμανική επίθεση κατά της Πολωνίας, στερείται ιστορικής θεμελίωσης και τεκμηρίωσης.

Ο Νόλτε αποκαλούσε το Σύμφωνο «Χίτλερ-Στάλιν» ως το «ευρωπαϊκό πρωτόκολλο» του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Αναλύοντας το κείμενο του μυστικού Πρωτόκολλου σχετικά με τον διαχωρισμό των σφαιρών επιρροής, ο Νόλτε επικεντρώνεται σε μια παράγραφο που αφορά την Πολωνία, και στην οποία αναφέρεται ότι η επιθυμία ή όχι των δυο κρατών για την ύπαρξη ενός ανεξάρτητου πολωνικού κράτους και για τα πιθανά μελλοντικά σύνορά του θα μπορούσε να διασαφηνι-

13 Τα στοιχεία αυτά αποχαρακτήριστηκαν προσφάτως από το ιστορικό τμήμα της Εξωτερικής Υπηρεσίας Πληροφοριών της Ρωσικής Ομοσπονδίας.

στεί μόνο κατά τη διάρκεια της μετέπειτα εξέλιξης της πολιτικής κατάστασης. Στο σημείο αυτό θα σημειώσουμε ότι η φράση είναι σχεδόν ισοδύναμη με τις, από το 1890, σημειώσεις του φον Μπύλοβ, συμβούλου του Κάιζερ, αναφορικά με τα σχέδια της Γερμανίας κατά της Ρωσικής Αυτοκρατορίας σε έναν μελλοντικό πόλεμο. Δεν είναι υπερβολή να ειπωθεί ότι ο Χίτλερ επανέλαβε πλήρως το ανωτέρω σχέδιο του, όπως άλλωστε και η εξάπλωση του ΝΑΤΟ φαίνεται να ακολουθεί το ίδιο πρόγραμμα δράσης: «Θα πρέπει να απωθηθεί η Ρωσία από τις δυο θάλασσες, από τη Βαλτική και τον Εύξεινο Πόντο, στις οποίες και στηρίζεται η θέση της ως υπερδύναμης». Ο Μπίσμαρκ σημείωσε ως προς αυτό: «Τόσο εξωφρενικά προσχέδια καλό θα ήταν να μην εκτίθενται στο χαρτί».¹⁴ Η παράγραφος, που αναφερόταν στην τύχη της Πολωνίας, αντανakλούσε τη συνέχεια της πολιτικής σκέψης του Βερολίνου. Ο φον Μπύλοβ θεωρούσε, επίσης, ότι «το ζήτημα της αποκατάστασης σε οποιαδήποτε μορφή και της προσάρτησης των επαρχιών των χωρών της Βαλτικής θα πρέπει να μείνει ανοιχτό», δεδομένου ότι μια διαλυμένη και εκτοπισμένη στην Ανατολή «Ρωσία θα είναι μάλλον πιο βολικός γείτονας από μια αναστηλωμένη Πολωνία». Οι Πολωνοί παγγερμανιστές που μηχανορραφούσαν τόσο ενεργά κατά της Ρωσίας πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και κατά της ΕΣΣΔ πριν τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, θα έπρεπε να γνωρίζουν την πραγματική γερμανική αντίληψη για την Πολωνία.

Η δραματική ιστορία της Πολωνίας, μιας χώρας που τοποθετείτο γεωγραφικά στο σημείο διασταύρωσης δυο ανταγωνιστικών γεωπολιτικών δυνάμεων μεγάλης ισχύος, οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στη μόνιμη εχθρότητά της απέναντι στη Ρωσία. Τα νέα στοιχεία που παρατίθενται στο βιβλίο (Нарочницкая 2009) επιβεβαιώνουν τα όσα ήταν ήδη γνωστά από το δημοσιευμένο αρχειακό υλικό. «Η Πολωνία διατηρούσε αρνητική στάση απέναντι στις πολυμερείς συμμαχίες εναντίον της Γερμανίας» (Rich & Fisher 1961: 213-216). Μετά τη σημαντική αγγλο-γαλλική σύσκεψη που έλαβε χώρα στις 22 Μαρτίου του 1939 στο Λονδίνο, με τη συμμετοχή του Μπονέ, του Τσάμπερλεϊν και του Χάλιφαξ, είχαν διαρρεύσει πληροφορίες στον Τύπο σύμφωνα με τις οποίες «όλα τα σχέδια αντίμετρων κατά της Γερμανίας συναντούν εμπόδια κυρίως από πλευράς της Πολωνίας. Η Πολωνία φοβάται να εγκαταλείψει την πολιτική ισορροπίας, η οποία εφαρμόζεται μέχρι στιγμής υπό τον Συνταγματάρχη Μπεκ, μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και Γερμανίας. Η Πολωνία, φοβούμενη τη Γερμανία, διστάζει να προσχωρήσει στη Διακήρυξη κατά της επιθετικότητας» (СССР в борьбе за мир 1971: 265). Το νέο αρχειακό υλικό δεν αφήνει αμφιβολίες για τη στάση της Πολωνίας, η οποία όχι μόνο απέφυγε συνειδητά να συμμετάσχει σε οποιοδήποτε μέτωπο από κοινού με την ΕΣΣΔ, αλλά επιπλέον εποφθαλμιούσε τις ουκρανικές και τις λιθουανικές γαίες. Αυτός άλλωστε ήταν και ο λόγος που προσπαθούσε να πείσει τη γερμανική πλευρά να «στοιχηματίσει» στην Πολωνία, και όχι στη «Μεγάλη Ουκρανία», ώστε «η Πολωνία να δεχτεί στη συνέχεια να συμμετάσχει στο πλευρό της Γερμανίας στην εκστρατεία κατά της Σοβιετικής Ουκρανίας».¹⁵

14 АВП РФ лист Молотова, 01/02/27, ф. 27.

15 Документ из Секретного бюллетеня ТАСС от 23 марта 1939 года. Рассекреченный документ из архива СВР (Αποχαρακτηρισμένο μυστικό Δελτίο του ТАСС. Από τα Αρχεία της Υπηρεσίας Εξωτερικών Πληροφοριών της Ρωσική Ομοσπονδίας).

Η εξέλιξη της πολιτικής κατάστασης κατά τη δεκαετία του 1930 οδήγησε στον διαχωρισμό των αντιτιθέμενων πόλων. Διαμορφώθηκαν οι Δυτικές δυνάμεις, με πρωταγωνίστρια κυρίως τη Μεγάλη Βρετανία, η Ναζιστική Γερμανία μαζί με τα άλλα φασιστικά καθεστώτα, και η ΕΣΣΔ. Η Μεγάλη Βρετανία επανέλαβε ουσιαστικά τη στρατηγική την οποία ακολουθούσε και κατά την παραμονή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου επιδιώκοντας να στρέψει το επιθετικό δυναμικό των Γερμανών κατά της Ρωσίας. Σύντομα κατέστη σαφές ότι η πλήρης αναδιανομή της Ευρώπης ήταν αναπόφευκτη. Απώρροια των ανωτέρω ήταν η αναζήτηση, εκ μέρους όλων των χωρών, κυρίως αυτών της Ανατολικής Ευρώπης, διακριτής ίδιας διεξόδου από την κρατούσα κατάσταση, εξετάζοντας τη δυνατότητα εκμετάλλευσης των αντιπάλων κατά την κρίσιμη εκείνη περίοδο, καθώς και τις πιθανότητες πραγματοποίησης παλαιότερων, ανεκπλήρωτων ιστορικών πόθων.

Η κατάληψη της Πράγας από τον Χίτλερ, η καθιέρωση μιας κυβέρνησης-μαριονέτας στη Σλοβακία και η προπολεμική πολιτική κρίση, η οποία σημειώθηκε στις 14-15 Μαρτίου του 1939, ώθησαν τη Μεγάλη Βρετανία να υποσχεθεί κάποιες εγγυήσεις, εκ των οποίων η εγγύηση απέναντι στην Πολωνία κατέληξε ακολούθως στη «Συμφωνία περί αλληλοβοήθειας». Αυτό γίνεται κατανοητό αν θυμηθούμε την κοινή στρατηγική των δυο χωρών για τον έλεγχο της περιοχής της Βαλτικής-Μαύρης Θάλασσας. Εάν οι Βρετανοί κατάφερναν σταδιακά, μέσω των συνεχόμενων στρατιωτικών επιτυχιών της Γερμανίας στην Ανατολική Ευρώπη, να αποπροσανατολίσουν τις επιθετικές διαθέσεις του Χίτλερ από τη δυτική κατεύθυνση και να υποδαυλίσουν, μέσω αυτών των επιτυχιών, την απόφαση της Γερμανίας για μια επίθεση-αστραπή κυρίως κατά της ΕΣΣΔ (παράλληλα, οι χώρες της Βαλτικής θυσιάζονταν στους Ναζί!), οι βρετανικές εγγυήσεις προς την Πολωνία θα έδιναν τη δυνατότητα στο Λονδίνο να δικαιολογήσει την είσοδό του στην Ανατολική Ευρώπη «χάριν της δικής της υπεράσπισης», αποσπώντας την τελικά από την επιρροή τόσο της Γερμανίας όσο και της ΕΣΣΔ, οι οποίες θα εξαντλούσαν η μια τα αποθέματα της άλλης σε έναν πόλεμο πέρα από κάθε περιγραφή. Η πρόταση της ΕΣΣΔ για τη σύναψη μιας ευρείας συμφωνίας, η οποία θα συμπεριλάμβανε και τις χώρες της Βαλτικής, απορρίφθηκε από τις δυτικές χώρες. Αλλά και τα ίδια τα κράτη της Βαλτικής την αντιμετώπισαν αρνητικά. Τα κράτη διοικούντο από ημιφασιστικά καθεστώτα, είχαν απεκδυθεί τον κοινοβουλευτισμό και στην Ευρώπη η «υστεροφημία» τους δεν διέφερε κατά πολύ από την αντίστοιχη της ναζιστικής Γερμανίας. Τον Απρίλιο του 1939, ξεκίνησε στη Γερμανία η ανάπτυξη στρατιωτικών σχεδίων δράσης κατά της Πολωνίας – η επιχείρηση «Weiss». Η ΕΣΣΔ ήταν ενήμερη για αυτό, καθώς και για το γεγονός ότι ο Χίτλερ είχε θέσει ως τελική προθεσμία για την επίθεση κατά της Πολωνίας την 1η Σεπτεμβρίου.

Η ηγεσία της ΕΣΣΔ, γνωρίζοντας όλες τις παρασκηνακές διαπραγματεύσεις, κατέληξε σταδιακά στο συμπέρασμα ότι η περαιτέρω καθυστέρηση μπορούσε να καταστήσει τη γερμανική επίθεση στα ανατολικά ραγδαία και αμετάκλητη. Μόνο μια ευρεία και κραταιά γενική διεθνής Συμφωνία, ως προς τις αμοιβαίες δεσμεύσεις, με παροχή εγγυήσεων στις χώρες που περιβάλλουν τη Γερμανία κατά μήκος των συνόρων της, καθώς και σε στρατηγικά σημεία της Ευρώπης, θα μπορούσε να αναχαιτίσει τη Γερμανία. Η πρόταση, όμως, της Μόσχας για μια τέτοιου είδους Συμφωνία απορρίφθηκε. Η προοπτική της γερμανικής επίθεσης, κατά τη διάρκεια

της οποίας οι δυτικές χώρες θα παρακολουθούσαν ατάραχες την εξόντωση της Ρωσίας, ώπου «να αρχίσουν οι διαρθρωτικές αλλαγές», διαφαινόταν ως πιθανή εξέλιξη. Αυτό ακριβώς ανέφερε η έκθεση του Φ. Ρούσβελτ στο Υπουργικό Συμβούλιο όσον αφορά τη θέση των ΗΠΑ σε έναν πιθανό πόλεμο ανάμεσα στη Γερμανία και την ΕΣΣΔ χωρίς τη συμμετοχή των δυτικοευρωπαϊκών χωρών. Τι είδους όμως διαρθρωτικές αλλαγές ανέμεναν την ΕΣΣΔ σε περίπτωση, που η Γερμανία αποφάσιζε να επιτεθεί πρώτα εναντίον της;

Σε μια τέτοια υποθετική περίπτωση, η Γερμανία, εξαντλώντας γρήγορα τις δυνάμεις του εντελώς απροετοίμαστου και αποδεκατισμένου, λόγω των πολιτικών διώξεων, σοβιετικού στρατού, θα εκτόπιζε την ΕΣΣΔ πέρα από τον Βόλγα και τα Ουράλια, πέρα από τον Καύκασο και τη Μαύρη Θάλασσα. Είναι πιθανό ότι η Βρετανία θα προσπαθούσε να αποκλείσει τα στενά της Μεσογείου, ενώ θα βοηθούσε την Πολωνία από τη Βαλτική και τη Βόρεια Θάλασσα. Ωθώντας τον Χίτλερ όσο πιο βαθιά γινόταν στη σοβιετική επικράτεια, κατά την πρώτη περίοδο της όλης διαδικασίας, οι Αγγλοσάξονες, δίχως ουδεμία ανάληψη πρωτοβουλίας για να βοηθήσουν τους Ρώσους, δεν θα επέτρεπαν ποτέ στη Γερμανία να ελέγξει την Ευρασία. Θα χτυπούσαν, όμως, τον Χίτλερ στη ρωσική επικράτεια από τα δυτικά, απωθώντας παράλληλα τη Ρωσία για πάντα από την ανατολική Ευρώπη, από τη Βαλτική και τη Μαύρη Θάλασσα. Εξάλλου, μια σοβαρή σύγκρουση θα ξεσπούσε και στα σύνορα της Άπω Ανατολής, στην οποία θα εφορμούσε η Ιαπωνία. Εκεί, όμως, βάσει των κανόνων της αμερικάνικης πλέον γεωπολιτικής, όπως τουλάχιστον αυτή εκδηλώθηκε στα χρόνια του Εμφυλίου Πολέμου, θα αντιδρούσαν κατά πάσα πιθανότητα οι ΗΠΑ. Είχαν αποβιβάσει ήδη μια φορά στο Βλαδιβοστόκ το 1919 προκειμένου να εμποδίσουν την έξοδο της Ιαπωνίας στην περιοχή της Υπερβαϊκάλης. Η Μεγάλη Βρετανία και οι ΗΠΑ θα εκμεταλλεύονταν τη θέση της Ρωσίας, για να την απωθήσουν δια παντός από τις θάλασσες, στα βάθη της ηπείρου. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, η ΕΣΣΔ, η οποία θα είχε εν τω μεταξύ χρησιμοποιηθεί ως το κύριο εξιλαστήριο θύμα στο οποίο θα σκόνταφτε ο Χίτλερ, θα παρέμενε στην Τούνδρα, γεγονός που θα σήμαινε και το τέλος της ιστορίας της.

Είναι δύσκολο να μην παρατηρήσουμε ότι η ίδια γεωπολιτική στρατηγική της πίεσης κατά της Ρωσίας, αν και με εντελώς διαφορετικές μορφές, διαγράφεται και στο μεταίχμιο του 20ού και του 21ου αιώνα. Στην εποχή μας συντελείται άλλη μια προσπάθεια για την απώθησή της προς τα βορειοανατολικά της Ευρασίας, στα ενδότερα της ηπείρου. Τότε, το 1939, η Μόσχα ήταν εξίσου ενήμερη και για τα γερμανικά σχέδια εχθροπραξιών στα δυτικά. Το ερώτημα ήταν, πού θα επιτιθόταν πρώτα ο Χίτλερ. Το γεγονός ότι είχε ήδη προετοιμάσει και αναπτύξει σχέδια όχι μόνο για επίθεση, αλλά και για την κατάκτηση και την υποταγή τόσο της Ανατολής όσο και της Δύσης, ήταν γνωστό σε όλους. Στη Βαρσοβία, η οποία είχε ήδη γίνει θύμα της πολιτικής που εφαρμόζε, δεν υπήρχαν παρά μόνο δύο εναλλακτικές επιλογές: α) η αδράνεια, και β) η προσπάθεια απόκτησης περιορισμένων ωφελημάτων δια της προσέγγισης με έναν εκ των αντιπάλων της. Όμως, οι κύριες φιλοδοξίες της Πολωνίας ήταν στραμμένες, όπως και πολλούς αιώνες πριν, στη Λιθουανία και την Ουκρανία, γεγονός που της άνοιγε κοινό πεδίο για διαπραγματεύσεις μόνο με τη Γερμανία. Αυτό ακριβώς το στοιχείο προκαθόρισε και τη μοίρα της εκείνη τη στιγμή.

Πώς θα πρέπει να αποτιμήσουμε την ετοιμότητα του Στάλιν να κερδίσει χρόνο μέσω της αναβολής του επικείμενου πολέμου κατά της χώρας του, με αντίτιμο τη μη αντίθεσή του στα σχέδια του Χίτλερ αναφορικά με την Πολωνία, δηλαδή τη χώρα η οποία προθυμοποιείτο να βοηθήσει τη Γερμανία για να καταλάβει την Ουκρανία; Μήπως ο σοβιετικός ηγέτης είχε όντως ως σκοπό την επανάκτηση των εδαφών της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, τα οποία είχαν χαθεί μετά το πέρας της Οκτωβριανής Επανάστασης; Η ρεαλιστική –ή ίσως κυνική– συμπεριφορά του ελάχιστα διέφερε από τη θέση του Λόρδου Σάιμον, ο οποίος είχε εκμυστηρευτεί στον Χίτλερ ότι η Μεγάλη Βρετανία δεν μπορεί να ανησυχεί για την Αυστρία στον ίδιο βαθμό που ανησυχεί για το Βέλγιο. Πώς θα έπρεπε να είχε αντιδράσει η Μόσχα στην απροθυμία των δυτικών χωρών να παράσχουν εγγυήσεις εντός του πλαισίου συνομολόγησης ενός «Συμφώνου περί συλλογικής ασφάλειας», όχι μόνο στα σύνορα με την Πολωνία, αλλά και σε αυτά με τις χώρες της Βαλτικής, γεγονός που άνοιγε στον Χίτλερ τον δρόμο εναντίον της ΕΣΣΔ;

Αλλά και τα ίδια τα κράτη της Βαλτικής επιθυμούσαν να μείνουν εκτός των διαφόρων συνασπισμών που στρέφονταν κατά της Γερμανίας. Όπως ανέφερε στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ ο Αμερικανός εντεταλμένος στις υποθέσεις της Λιθουανίας, οι Βαλτικές χώρες «τάσσονταν έντονα κατά της μνείας τους ως κρατών, απέναντι στα οποία λαμβάνονται εγγυήσεις σε οποιοσδήποτε Συμφωνίες μεταξύ ομάδων άλλων κρατών, και ως εκ τούτου αντιμετώπισαν την πρόσφατη πρόταση του σοβιετικού Κομισάριου επί των Εξωτερικών Υποθέσεων, δηλαδή το να εγγυηθεί η Βρετανία τα σύνορα των κρατών αυτών της Βαλτικής με τη Σοβιετική Ένωση, άκρως επικριτικά». Ο εκπρόσωπος της Λιθουανίας «εξέφρασε την ελπίδα του ότι οι Δυτικές Δυνάμεις θα καταλήξουν σε συμφωνία για την κατάσταση στην Ανατολική Ευρώπη με την ΕΣΣΔ, χωρίς να αναφέρεται ονομαστικά κανένα από τα κράτη αυτής της περιοχής». Επίσης, «υπέδειξε» στον Αμερικανό διπλωμάτη τον τρόπο, με τον οποίον θα μπορούσε να αξιοποιηθεί η εγγύηση της Μεγάλης Βρετανίας που δόθηκε στην Πολωνία, σε σχέση με τη Λιθουανία: «Δεδομένου ότι η Πολωνία, κατόπιν συμφωνίας με τη Βρετανία, έχει το δικαίωμα να καθορίζει η ίδια, το πότε απειλείται η ανεξαρτησία της, η επίθεση της Γερμανίας κατά της Λιθουανίας θα πρέπει να εκληφθεί ως κίνηση περικύκλωσης της Πολωνίας» (Сиполс 1997: 39).

Αντί επιλόγου: Το Σύμφωνο μη επίθεσης μεταξύ ΕΣΣΔ και Γερμανίας (1939): Μύθοι και πραγματικότητα.

Χάρη στις προσπάθειες του E. Nolte, η συνθήκη ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και τη Γερμανία αποκαλείται πλέον στη Δύση ως «το Σύμφωνο του πολέμου» ή «της διαίρεσης», και υποτίθεται ότι ήταν πρωτοφανές στην ευρωπαϊκή ιστορία του 19ου-20ού αιώνα (Foreign Relations of the United States. 1952: 936 – The Charge in Lithuania (Guffler) – to the Secretary of State). Μια τέτοια δήλωση είναι άξια περιφρόνησης για έναν έμπειρο ιστορικό. Από την Ειρήνη της Βεσφαλίας ως το Ντέιτον, τόσο κατά την εποχή της Αυτοκρατορίας όσο και στην περίοδο του «δημοκρατικού» παρόντος, οι Μεγάλες Δυνάμεις χρησιμοποιούσαν διμερείς και πολυμερείς συνθήκες για να καθορίσουν νέα σύνορα σε άλλα κράτη. Και ο εξαι-

ρετικά σημαντικός αριθμός μυστικών διπλωματικών συναλλαγών περιστρέφεται εξάλλου γύρω από αυτό το ζήτημα.

Ας εξετάσουμε, όμως, εκ του σύνεγγυς ορισμένα παραδείγματα. Στο Τίλσιτ, ο Ναπολέων είχε προτείνει ανεπιτυχώς στον Ρώσο αυτοκράτορα, Αλέξανδρο Α΄, να καταστρέψουν την Πρωσία. Το Συνέδριο της Βιέννης, προκειμένου να αποτρέψει την ενίσχυση ορισμένων κρατών, παραχώρησε στρατηγικά ορεινά περάσματα στην επικράτεια της Ελβετίας. Επίσης, ας θυμηθούμε τη μυστηριώδη φράση του Β. Λένιν σχετικά με το Συνέδριο του Βερολίνου: «Ληστεύουν την Τουρκία». Το 1908, η Αυστρία κατέλαβε τη Βοσνία, έχοντας εξασφαλίσει τη διπλωματική συγκατάθεση των Δυτικών Δυνάμεων. Στη μυστική συμφωνία του 1905 μεταξύ του Προέδρου των ΗΠΑ, Θ. Ρούσβελτ, και του Πρωθυπουργού της Ιαπωνίας, Τ. Κατσούρα, η Ιαπωνία δήλωνε πρόθυμη να εγκαταλείψει τις «επιθετικές προθέσεις» κατά των Φιλιππίνων, αφήνοντάς τες στην αμερικάνικη σφαίρα επιρροής, οι δε ΗΠΑ συναινούσαν στο δικαίωμα της Ιαπωνίας να καταλάβει την Κορέα. Στις Βερσαλλίες, το νικηφόρο αγγλοσαξονικό τμήμα της Αντάντ με την «αυτοδιάθεση» και τη «δημοκρατία» του Γουίλσον διαμέλισε την Αυστρο-Ουγγαρία, προδιαγράφοντας ποιοι και με ποια σύνορα θα μπορούσαν να έχουν κρατική υπόσταση και ποιοι όχι. Ανάγκασε επί παραδείγματι, ορισμένα έθνη, όπως η Γαλικία, να αλλάξουν κυβερνώντες και αψήφησε άλλα, όπως οι Σέρβοι, οι Κροάτες και οι Σλοβένοι, οι οποίοι θα έπρεπε να συνυπάρξουν, θέλοντας και μη, στο ίδιο κράτος. Ο Τζ. Κέναν, το 1993, στον πρόλογο της αναδημοσίευσης της έκθεσης «Carnegie Endowment Report» του 1913, καλούσε ρητά τη Δύση να καταρτίσει το νέο εδαφικό status quo στα Βαλκάνια και να «καταφύγει στη βία» προκειμένου να αναγκαστούν οι χώρες της Βαλκανικής να προσαρμοστούν στις ανάγκες της Δύσης, κάτι που έγινε τελικά στο Ντέιτον.

Τα γεωπολιτικά σχέδια του Χίτλερ συνέπιπταν με τα σχέδια των παγγερμανιστών πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι δε διανοούμενοι του Βερολίνου ζητούσαν την επέκταση των γερμανικών συνόρων στη γραμμή του Βόλγα ήδη από το 1914, προκαλώντας όχι την «κομμουνιστική ιδεολογία του εμφυλίου πολέμου», αλλά τη χριστιανική Ρωσία. Το «Σύμφωνο μη επίθεσης» του 1939 πράγματι άλλαξε τη σειρά και το «χρονοδιάγραμμα» των προγραμματισμένων επιθέσεων της χιτλερικής Γερμανίας, και μάλιστα κατά τρόπο που δεν ήταν συμβατός με τα συμφέροντα της Δύσης. Το κυριότερο, όμως, είναι ότι το Σύμφωνο του 1939 δεν άλλαξε απλά το «χρονοδιάγραμμα» του πολέμου, άλλαξε και τη μεταπολεμική διαμόρφωση της γεωπολιτικής κατάστασης, καθιστώντας αδύνατη για τους Αγγλοσάξωνες την είσοδο στην Ανατολική Ευρώπη, τόσο στην αρχή του πολέμου όσο και μετά την τελική νίκη κατά του Άξονα. Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι η προσπάθεια της Δύσης να αποβάλει την Ανατολική Ευρώπη από την τροχιά της ΕΣΣΔ απέβη άκαρπη. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο, το Σύμφωνο «Μόλοτωφ-Ρίμπεντροπ» του 1939 στάθηκε η μεγαλύτερη αποτυχία της στρατηγικής της Αγγλίας σε ολόκληρο τον 20ό αιώνα, και για αυτόν ακριβώς τον λόγο το εν λόγω Σύμφωνο πάντα θα στηλιτεύεται εντόνως από τη Δύση.

Για τη Μεγάλη Βρετανία, το κόστος της συμμετοχής της στον πόλεμο θα ήταν σαφώς μικρότερο εάν εισερχόταν σε αυτόν μετά την επίθεση του Χίτλερ εναντίον της ΕΣΣΔ, μετά το πέρας της προέλασής του στην Ουκρανία μέσω της Βαλτικής, η οποία είχε, κατά το Λονδίνο, λιγότερη αξία σε σχέση με την «αντισοβιετική»

Πολωνία, στην οποία και εναπόθετε τις ελπίδες της η Αντάντ από την εποχή των Βερσαλλιών. Η Μεγάλη Βρετανία σκόπευε πράγματι να υπερασπίσει την Πολωνία, και αυτό ακριβώς έκανε το 1939. Όμως, το Λονδίνο υπολόγιζε ότι η Γερμανία θα επιτίθετο στην Πολωνία στα πλαίσια μιας γενικότερης εκστρατείας στα ανατολικά, εμπλεκόμενη σε έναν απελπισμένο πόλεμο με την ΕΣΣΔ, γεγονός που θα εξασφάλιζε τη σχεδόν αναίμακτη σωτηρία της Δυτικής Ευρώπης. Εξάλλου, αυτό θα παρείχε στους Άγγλους και την αφορμή για να εισβάλουν στην Ανατολική Ευρώπη από τα δυτικά, «χάριν της δικής της προστασίας».

Ο Χ. Κίσινγκερ, στην ογκώδη και εμπειριστατωμένη μελέτη του *Η Διπλωματία*, όπου οι εξαιρετικά υποκειμενικές προσλήψεις έρχονται σε σύγκρουση με τη σχολαστική και ευρυμαθή γνώση του ερευνητή, δεν μπόρεσε επίσης να αντισταθεί στην άποψη η οποία διατείνεται ότι «η Ρωσία έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην πυροδότηση και των δύο Παγκοσμίων πολέμων». Ωστόσο, η ενότητα του βιβλίου του σχετικά με το «σοβιετο-ναζιστικό Σύμφωνο» αναιρεί τα ίδια αυτά λόγια του, επιδεικνύοντας ένα μίγμα ενόχλησης και ακούσιου θαυμασμού. Έτσι, επί παραδείγματι, ο ίδιος παραθέτει τα λόγια του Χίτλερ, όπως ακριβώς διατυπώθηκαν στις 11 Αυγούστου του 1939: «Όλα όσα αναλαμβάνω, στρέφονται κατά της Ρωσίας. Εάν η Δύση είναι τόσο ανόητη και τυφλή για να το καταλάβει, θα είμαι υποχρεωμένος να προχωρήσω σε Συμφωνία με τη Ρωσία, να κατατροπώσω τη Δύση και στη συνέχεια, μετά την ήττα της, να στραφώ κατά της Σοβιετικής Ένωσης με όλες τις δυνάμεις που θα έχω συγκεντρώσει». Ο Κίσινγκερ συμφωνεί ότι «αυτό αποτελούσε πραγματικά μια σαφή αντανάκλαση των πρωταρχικών σχεδίων του Χίτλερ: Από τη Μεγάλη Βρετανία ζητούσε να μην παρεμβαίνει στις υποθέσεις της ευρωπαϊκής ηπείρου, ενώ από τη Σοβιετική Ένωση ήθελε να αποκτήσει Lebensraum, δηλαδή “ζωτικό χώρο”. Ως μέτρο των επιτευγμάτων του Στάλιν θα πρέπει να θεωρηθεί το γεγονός ότι, έστω και προσωρινά, κατόρθωσε να αλλάξει τις προτεραιότητες του Χίτλερ». Όμως, η επιτυχία του μέγιστου δυνατού δεν μπορεί να μην εκτιμηθεί παρά ως επιτυχία της διπλωματικής τακτικής, πόσο μάλλον όταν συντελείται σε δυσχερείς συνθήκες οι οποίες απειλούσαν την κρατική υπόσταση της ΕΣΣΔ εκείνη την περίοδο. Έτσι ακριβώς εκτιμά ο Κίσινγκερ αυτό το Σύμφωνο, αποκαλώντας το «κορυφαίο επίτευγμα μέσων», χαρακτηρίζοντάς το «διπλωματικό έργο τέχνης» (Kissinger 1997: 298, 302). Ο Κίσινγκερ εκφράζει την αγανάκτησή του για την αποτυχία της Βρετανίας, επειδή «η διεθνής τάξη, που είχε καθιερωθεί στις Βερσαλλίες, απαιτούσε από τη Βρετανία να ακολουθεί αποκλειστικά νομικές και ηθικές επιταγές». Ωστόσο, οι συζητήσεις περί της βρετανικής αφοσίωσης στο σύστημα των Βερσαλλιών μετά τη διάσκεψη στη Στρέζα είναι άτοπες, όπως άλλωστε και οι αναφορές στις ηθικές αρχές της Μεγάλης Βρετανίας μετά την προσάρτηση της Αυστρίας στη Γερμανία ή μετά τη Συμμαχία του Μονάχου. Ωστόσο, όπως αναγνωρίζει και ο ίδιος ο Κίσινγκερ, «η αυτοσυγκράτηση της Βρετανίας στο ζήτημα της ανεξαρτησίας των χωρών της Βαλτικής ερμηνεύθηκε από τη Μόσχα ως πρόσκληση προς τον Χίτλερ να επιτεθεί στη Σοβιετική Ένωση, παρακάμπτοντας την Πολωνία».

Οι ίδιοι οι Βρετανοί πολιτικοί θεωρούσαν ότι οι ενέργειες του Στάλιν εκπορεύονταν φυσικά τόσο από τα ιστορικά εδαφικά δικαιώματα όσο και από τις κρατούσες περιστάσεις. «Το τελευταίο πράγμα που θέλω να κάνω είναι να υπερασπιστώ τις ενέργειες της σοβιετικής κυβέρνησης, και μάλιστα τη στιγμή που τις

επιχειρεί», σχολίασε ο Λόρδος Χάλιφαξ στη Βουλή των Λόρδων, στις 4 Οκτωβρίου του 1939, για τα γεγονότα του φθινοπώρου του 1939 και την κατοχή της δυτικής Λευκορωσίας από τον Κόκκινο Στρατό. «Θα ήταν, όμως, δίκαιο», αναφέρει, «να θυμηθούμε δύο ζητήματα: Καταρχάς, η σοβιετική κυβέρνηση δεν θα είχε προβεί ποτέ σε τέτοιου είδους ενέργειες εάν η γερμανική κυβέρνηση δεν είχε ξεκινήσει πρώτη (τις εχθροπραξίες) και δεν δημιουργούσε προηγούμενο, εισβάλλοντας στην Πολωνία χωρίς προηγουμένως να της κηρύξει πόλεμο. Δεύτερον, πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι οι ενέργειες της σοβιετικής κυβέρνησης συνίστανται στη μεταφορά των συνόρων ουσιαστικά στη γραμμή που συνιστούσε ο Λόρδος Κάρζον κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης των Βερσαλλιών. Δεν πρόκειται να υπερασπιστώ τις πράξεις της σοβιετικής κυβέρνησης ή οποιασδήποτε άλλης κυβέρνησης, εκτός από αυτές της δικής μου. Παραθέτω μόνο τα ιστορικά γεγονότα και πιστεύω ότι είναι αδιαμφισβήτητα».¹⁶ Στις 10 Οκτωβρίου, ο Γ. Τσώρτσιλ έδωσε στα γεγονότα την ίδια σημασία.

Η βασική προϋπόθεση των διεστραμμένων κατακτητικών φιλοδοξιών, οι οποίες δικαιολογούνταν από τον ημιπαγανιστικό ναζισμό, ήταν η βερσαλλική ταπείνωση και ο διαμελισμός της Γερμανίας από τους Αγγλοσάξονες, γεγονότα στα οποία η ΕΣΣΔ δεν συμμετείχε. Όσον αφορά το φαινόμενο της οικονομικής ανόδου της χιτλερικής Γερμανίας, οι Άγγλοι, που διαμαρτύρονται για αυτό, καλό θα ήταν να εξετάσουν τον δικό τους ρόλο στην πλήρη αποδέσμευση της Γερμανίας από τους οικονομικούς όρους των Βερσαλλιών και από τις πολεμικές αποζημιώσεις, γεγονός που ήταν εξολοκλήρου προϊόν της αγγλοσαξονικής στρατηγικής. Αυτός ήταν άλλωστε και ο λόγος που ο Γ. Τσώρτσιλ την επέκρινε κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Για το Λονδίνο, η πιο εφιαλτική εξέλιξη θα ήταν η θεμελίωση ενός σταθερού προσωρινού συμβιβασμού ανάμεσα στη Γερμανία και τη Σοβιετική Ένωση, ιδίως αν λάβουμε υπόψιν το γεγονός ότι στη γερμανική κοινωνία, στις αρχές της δεκαετίας του 1920, ήταν ήδη διαδεδομένη μια κάποια «ρωσοφιλία». Αυτή εκδηλώθηκε κυρίως με τη στροφή των Γερμανών προς τον ρωσικό πολιτισμό. Το φάντασμα της «Συμφωνίας του Ραπάλλο», η οποία είχε συναφθεί μεταξύ της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης και της σοβιετικής Ρωσίας το 1922, ανησυχούσε τη γεωπολιτική στρατηγική της Μεγάλης Βρετανίας. Όμως, η αλήθεια είναι ότι η σχέση της Σοβιετικής Ένωσης με τον Βάλτερ Ρατενάου (Walther Rathenau), ο οποίος αναζητούσε ευκαιρίες για να εξέλθει από τη διεθνή απομόνωση, πέρα από τις ιδεολογικές διαφορές με τους δυνητικούς εταίρους του, δεν είχε καμία σχέση με τα όσα η προκατειλημμένη αντιεπιστημονική αρθρογραφία προσάπτει στη μυθική «συγγένεια» μεταξύ του Χίτλερ και του Στάλιν. Οι σοβαροί μελετητές, ακόμα και στη Δύση, διαμαρτύρονται ενάντια στην εντελώς αντιεπιστημονική αυτή ερμηνεία περί της ταύτισης του Ναζισμού και του Κομμουνισμού.

Το καλοκαίρι του 1939, σε ένα θυελλώδες και ραγδαία μεταβαλλόμενο περιβάλλον, σε συνθήκες όπου η λαίλαπα του πολέμου είχε ήδη καταλάβει τρεις ηπείρους, η ΕΣΣΔ, όπως κάθε αυτοδύναμο κράτος, διεξήγαγε μια πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική, αναζητώντας τη βέλτιστη λύση για την ασφάλειά της. Έτσι, η

16 ΑΒΠ ΡΦ, 07/04/19, φ. 25, 27.

σοβιετική ηγεσία και διπλωματία εξασφάλισαν δυο επιπλέον χρόνια για την προετοιμασία της χώρας για τον πόλεμο. Εξάλλου, η Μόσχα υπολόγιζε ότι οι επαφές της με τη Γερμανία, οι οποίες είχαν ενταθεί σημαντικά τον Αύγουστο του 1939, θα λειτουργούσαν ως ώθηση για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας των διαπραγματεύσεων με τα δημοκρατικά κράτη. Όσο παράδοξο και αν ηχεί, ήταν αυτό ακριβώς το Σύμφωνο που συνομολογήθηκε ανάμεσα στη Μόσχα και το Βερολίνο τον Αύγουστο του 1939, το οποίο έκανε την Αγγλία, τη Γαλλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες να λαμβάνουν υπόψη το σοβιετικό κράτος κατά την επίλυση των διεθνών ζητημάτων, γεγονός που κατέληξε στον σχηματισμό του αντιχιτλερικού συνασπισμού μετά την είσοδο της ΕΣΣΔ στον πόλεμο.

Βιβλιογραφία

Ι. Ρωσόφωνη

Волков В. К. & Гибианский Л. Я. 1999. *Восточная Европа между Гитлером и Сталиным. 1939–1941*, Μόσχα: Индрик. (Αναγράφεται στο Глава II. Гитлер, Сталин и генезис четвертого раздела Польши).

Громыко А. А., Грылев А. Н., Земсков И. И., Козырев С. П., Сиполс В. Я., Фалин В. М., Харламов М. А. & Хвостов В. М. (επιμ) 1971. *СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны. Документы и материалы*, Μόσχα: Политической Литературы.

Нарочницкая Н. (επιμ) 2009. *Партитура Второй мировой. Кто и когда начал войну*, Μόσχα: Вече.

СВР 1997. *Очерки истории российской внешней разведки: В 6 т, 1933-1944*, Μόσχα: Международные отношения.

Сиполс В. Я. 1997. Тайны дипломатические: Канун Великой Отечественной, 1939-1941, Μόσχα: ТОО “Новина”.

Бондаренко А. П., Земское И. Н., Севостьянов П. П., Сиполс В. Я., Тихвинский С. Л., Фалин В. М. (επιμ. Министерство Иностранных Дел СССР) 1981. *Документы и материалы кануна второй мировой войны*, Μόσχα: Политиздат.

Фалин В. М. 2016. *Второй фронт. Антигитлеровская коалиция: конфликт интересов*, Μόσχα: Центрполиграф.

II. Αγγλόφωνη, γαλλόφωνη, γερμανόφωνη

Foreign Relations of the United States. 1952. *The Soviet Union, 1933-1939*, Wash., D.C.: The GPO.

Kissinger H. 1997. *Diplomacy*, Μόσχα: Lodomir. (Το βιβλίο παρατίθεται στη ρωσική μεταφρασμένη έκδοσή του).

Narotchnitskaia N. 2008. *Que reste-t-il de notre victoire? Russie-Occident: le malentendu*, Παρίσι: Editions des Syrtes.

Nolte. E. 1997. *Der europäische Bürgerkrieg 1917-1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Βερολίνο: Herbig, F. A.

Perkins E. R. (επιμ) 1952. *Foreign Relations of the United States: The Soviet Union, 1933–1939*, Ουάσιγκτον: United States Government Printing Office.

Rich N. & Fisher M. H. (επιμ.) 1961. *Die geheimen Papiere F. von Holsteins. B.3 Briefwechsel*, Γκέτινγκεν: Musterschmidt-Verlag.

Στα ελληνικά η λέξη «κρίση» συμπεκνώνει τουλάχιστον δύο μεγάλες κατηγορίες νοημάτων. Αφενός, παραπέμπει στις έννοιες της απόφασης, της άποψης ή της γνώμης και, σε στενή συνάφεια με αυτές, στις έννοιες της κριτικής, της αξιολόγησης και της δίκης. Έτσι κάποιος/ου η «κρίση» μπορεί, παραδείγματος χάρη, να επηρεαστεί από την υπερβολική χρήση αλκοόλ· οι δικαστικοί, οι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά και τα επιστημονικά άρθρα περνάνε από «κρίση». Αφετέρου, παραπέμπει στις καταστάσεις εκείνες, στις οποίες η αναπαραγωγή της προηγούμενης, της κανονικής ή ομαλής συνθήκης είναι δύσκολη ή αδύνατη. Έτσι, για παράδειγμα, κάνουμε λόγο για «κρίση» άσθματος όταν το αναπνευστικό σύστημα δεν λειτουργεί κανονικά ή για οικονομική «κρίση» όταν το οικονομικό σύστημα δεν αναπαράγει ομαλά τον εαυτό του.

Η πρώτη σημασία προκύπτει από το αρχαιοελληνικό ρήμα «κρίνω», το οποίο αρχικά σήμαινε «διαχωρίζω», αλλά αρκετά νωρίς (στα ομηρικά χρόνια), επίσης, «αποφασίζω». Η δεύτερη σημασία, η οποία είναι και μεταφορική, προκύπτει –σύμφωνα με τους περισσότερους λεξικογράφους– ως μεταφραστικό δάνειο ή αντιδάνειο από τα λατινικά ή τις λατινογενείς γλώσσες. Η «κρίση» έγινε *crisis* (λατ., αγγλ. & ισπ.), *crise* (γαλλ.) και *crisi* (ιταλ.) και κατόπιν «κρίση». Με αυτό τον τρόπο, ενώ τα λατινικά, οι λατινογενείς γλώσσες και τα αγγλικά έχουν δύο όρους για να αποτυπώνουν τις δύο διαφορετικές οικογένειες σημασιών (*iudicium*, *judgement*, *jugement*, *juicio*, *giudizio* για την «κρίση» και *crisis*, *crise*, *crisi* για την «κρίση»), τα ελληνικά περιορίζονται σε μία και μόνη λέξη, την *κρίση*.

Κατά ενδιαφέροντα τρόπο, ήδη από τα αρχαία ελληνικά, μπορούμε να ανιχνεύσουμε κάποιες χρήσεις της λέξης, οι οποίες συμπεκνώνουν και τις δύο σημασίες. Έτσι, η «κρίσις» μπορεί να σημαίνει το κρίσιμο σημείο μιας αρρώστιας, το σημείο όπου “αποφασίζεται” η τύχη της ζωής του ασθενούς. Επίσης, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, η φιλοσοφία, σε ανεξάρτητους μεταξύ τους κλάδους, έχει φέρει κοντά τις δύο σημασίες, οι οποίες συμπεκνώνονται στη μία και μοναδική ελληνική λέξη. Για παράδειγμα, στη φιλοσοφία και την ιστοριογραφία της επιστήμης η κρίση σηματοδοτεί μια κατάσταση, κατά την οποία το κυρίαρχο Παράδειγμα αδυνατεί να αναπαραγάγει ομαλά την κυριαρχία του εξαιτίας μιας πλειάδας εμπειρικών ανωμαλιών. Η κατάσταση αυτή, παράλληλα, ωθεί στην όξυνση της κριτικής και στην ανάληψη μιας σειράς αποφάσεων ή αξιολογήσεων, οι οποίες δεν ήταν διαθέσιμες στο παρελθόν. Αντίστοιχα, αλλά με αρκετές διαφορές, στον χώρο της πρακτικής φιλοσοφίας, η έννοια της κρίσης σηματοδοτεί την απουσία εγκαθιδρυμένων κριτηρίων για την ανάληψη και τη νοηματοδότηση μιας πράξης – κατάσταση η οποία αναγκαία ωθεί στην κριτική και την απόφαση.

Μοιάζει, λοιπόν, η κρίση όντως «να γεννά ευκαιρίες», όχι όμως αυτές που εννοούν οι επιτήδριοι της αναπαραγωγής της υπάρχουσας κατάστασης. Η “κρίση” επισύρει ‘κρίση’. *Κρίση* λοιπόν...